
**Արցախի Հանրապետության հիմնահարցի միջազգային-իրավական
ասպեկտները հետազոտող
Հայաստանի Հանրապետության փաստաբանների պալատի
փորձագիտական խումբ**

**Մ Ա Ս Ն Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն
Կ Ա Ր Ծ Ի Ք**

**ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ԹՈՒՅԼ ՏՐՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

ք. Երևան, «27» հունիս 2017թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	3
ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԽՈՒՄԲ	4
I. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՂԵԿԱՆՔ	5
II. ԱՐՑԱԽԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋԸ	10
1. Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը	10
2. Ադրբեջանը չի կարող վկայակոչել uti possidetis juris սկզբունքն Արցախի Հանրապետության նկատմամբ տիտղոս հաստատելու կամ Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը հերքելու համար	12
III. ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	14
1. Ատելության խոսք և ռասիստական քարոզչություն Ադրբեջանի պետական իշխանությունների կողմից	14
2. Լրատվամիջոցներում և համացանցում ատելության և թշնամության քարոզչություն	23
IV. 2016 Թ. ԱՊՐԻԼԻ 2-5-Ի ԴԵՊՔԵՐԸ	29
V. ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ	32
ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄՆԵՐ	34

ՆԱԽԱԲԱՆ

Արցախի Հանրապետության հիմնահարցի միջազգային-իրավական ասպեկտները հետազոտող Հայաստանի Հանրապետության փաստաբանների պալատի փորձագիտական խումբը ստեղծվել է հանրությանը Արցախի Հանրապետության (**այսուհետ տեքստում նաև՝ Արցախ, ԼՂՀ, ԼՂԻՄ**) հիմնահարցի հետ կապված վերլուծություն ներկայացնելու, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության պետական իրավասու մարմնին մասնագիտական խորհրդատվությամբ օժանդակելու նպատակով: Խմբի ստեղծումը պայմանավորված էր ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախի խաղաղ բնակչության և պաշտպանության բանակի զինվորների նկատմամբ 2016թ. ապրիլի 2-5-ն ընկած ժամանակահատվածում կատարված դաժանություններին միջազգային-իրավական գնահատական տալու անհրաժեշտությամբ:

Սույն մասնագիտական կարծիքում ներկայացված է Ադրբեջանական պետության (**այսուհետ տեքստում նաև՝ Ադրբեջան**) հայատյաց քաղաքականությունը, Ադրբեջանի կողմից հայկական ծագում ունեցող մարդկանց նկատմամբ ատելության և բռնության դրդելու մասին վկայող՝ միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների օբյեկտիվ գնահատականները, ինչպես նաև ներկայացված է ատելության քարոզը զանգվածային լրատվության միջոցներում և սոցիալական ցանցերում: Վեր են հանված Ադրբեջանի և մասնավորապես վերջինիս զինված ուժերի կողմից 2016թ. ապրիլի 2-5-ն ընկած ժամանակահատվածում կատարված միջազգային հանցագործությունները, միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերի կոպիտ խախտումները: Այդ տեսանկյունից են վերլուծված 2016թ. ապրիլի 2-5-ն ընկած ժամանակահատվածում քաղաքացիական խաղաղ բնակչության և քաղաքացիական օբյեկտների նկատմամբ ուղղորդված և նախապես պլանավորված հարձակումների, ինչպես նաև վերջինների և Արցախի պաշտպանության բանակի զինծառայողների նկատմամբ իրականացված անմարդկային վերաբերմունքի դեպքերը:

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԽՈՒՄԲ

Մասնագիտական կարծիքի մշակման աշխատանքներին մասնակցել են և մասնագիտական կարծիքը Փորձագիտական խմբի համատեղ քննարկմանը ներկայացրել են հետևյալ անձինք (փորձագիտական խումբ)՝

1. փաստաբան, ի.գ.թ. **Էմիլ ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ**
2. փաստաբան, ի.գ.թ. **Սիմոն ԲԱԲԱՅԱՆ**
3. փաստաբան, ի.գ.թ. **Լևոն ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ**
4. փաստաբան, ի.գ.թ. **Արա ՋՈՀՐԱԲՅԱՆ**
5. փաստաբան, ի.գ.թ. **Արա ԽՉՄԱԼՅԱՆ**
6. փաստաբան, ի.գ.թ. **Եղիշե ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ**
7. փաստաբան **Նելլի ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**
8. փաստաբան, ի.գ.թ. **Ջինավոր ՄԵՂՐՅԱՆ**
9. փաստաբան, ի.գ.թ. **Տարոն Վ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ**
10. իրավաբան, ի.գ.թ. **Գևորգ ՏՈՒՄԱՆՈՎ**
11. փաստաբան, ի.գ.թ. **Արամ ՕՐԲԵԼՅԱՆ**

I. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿԱՆՔ

Հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները պատմական և քաղաքական պատճառներով այժմ գտնվում են սուր հակամարտության վիճակում: Երկրների միջև պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ այժմ հաստատված չեն: Հարևան երկրները պաշտոնական հարաբերություններ են ունեցել 1918-1921 թվականներին, երբ կարճատև անկախություն ստացան Ռուսական կայսրությունից, որի արդյունքում ձևավորվեցին Հայաստանի Դեմոկրատական Հանրապետությունը և Ադրբեջանական Դեմոկրատական Հանրապետությունը: Այդ հարաբերությունները գոյություն ունեին սկսած 1917 թվականի Ռուսական հեղափոխությունից մինչև Անդրկովկասի գրավումը բոլշևիկյան իշխանության կողմից:

Պատմական հնագույն ժամանակներից սկսած՝ Արցախը, ինչպես վկայում են հնագիտական, պատմական ու լեզվագիտական նյութերը, պատմաաշխարհագրական առումով Հայկական լեռնաշխարհի մաս է կազմել և ընդգրկված է եղել նրա ընդհանուր էթնիկական, քաղաքական ու մշակութային ոլորտների մեջ: Այն մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի սկզբից մինչև 13-րդ դար եղել է համահայկական պետական կազմավորումների կազմում, այնուհետև, համահայկական պետականության անկումից հետո, ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի սկզբին Ռուսական կայսրության կողմից Անդրկովկասի նվաճումը, եղել է տեղական հայկական իշխանությունների կառավարման ներքո:

Հայկական Արցախի նկատմամբ միջազգային հանրության շրջանում առավել հայտնի «Ղարաբաղ» անվանումը առաջին անգամ սկսել է կիրառվել 13-14-րդ դդ. մոնղոլական նվաճումների դարաշրջանում: Արցախը գրեթե բացառապես հայաբնակ է եղել մինչև 18-րդ դարի կեսերը, երբ արևելյան շրջաններից սկսել են ներթափանցել թուրքալեզու որոշ ցեղեր՝ չփոխելով սակայն երկրամասի ժողովրդագրական ընդհանուր պատկերը:

Մինչև 1917թ. բոլշևիկյան Հոկտեմբերյան հեղաշրջումը Ռուսական կայսրության կազմում գտնվելով՝ Արցախն այնուհետև գտնվում էր Անդրկովկասի դաշնային իշխանությունների կառավարման ներքո: 1918թ. մայիսին Հայաստանի առաջին Հանրապետության ստեղծումից հետո այն իրեն հռչակեց որպես նախկին Ռուսական կայսրության բոլոր հայկական գավառների միակ ու գերագույն իրավատեր: Մյուս կողմից, սակայն, նորաստեղծ Ադրբեջանը, հավակնելով Արցախին և Արևելյան Հայաստանի այլ տարածքների, Օսմանյան Թուրքիայի ռազմաքաղաքական աջակցությամբ 1918-1920թթ. փորձում էր ամեն կերպ տիրանալ երկրամասին՝ հակառակ բնակչության շուրջ 95 %-ը կազմող հայության կամքին ու պատմական իրողություններին:

Ադրբեջանը հենց սկզբից իր իշխանությունը ճանաչելու պահանջով դիմում է Արցախի հայության ներկայացուցիչներին: Սակայն, վերջինիս կողմից 1918թ. հուլիսի

22-ին Շուշիում հրավիրված **Արցախի հայերի 1-ին համագումարը** ոչ միայն մերժում է այդ պահանջը, այլև, **հիմք ընդունելով Ազգերի ինքնորոշման իրավունքը**, երկրամասը հռչակում է անկախ վարչաքաղաքական միավոր, ժողովրդավարական սկզբունքներով և ընթացակարգերով ընտրվում է երկրամասի հայության Ազգային խորհուրդ և ժողովրդական կառավարություն:

1918թ. հուլիսի 24-ին ընդունվում է Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարության հռչակագիրը, որտեղ շարադրված էին նորաստեղծ պետական իշխանության խնդիրները: Դրան հետևում է Ադրբեջանում գտնվող **թուրքական զորքերի հրամանատարության վերջնագիրը** Ազգային խորհրդին՝ ընդունելու Ադրբեջանի իշխանությունը: Ի պատասխան վերջնագրի՝ 1918թ. սեպտեմբերին հրավիրված Ղարաբաղի հայերի 2-րդ համագումարը կրկին կտրականապես մերժում է այդ պահանջը: Ադրբեջանի անօրինական պահանջները մերժող որոշումներ են ընդունվել նաև Արցախի հայերի 3-րդ, 4-րդ, 5-րդ և 6-րդ համագումարներում:

1919թ. օգոստոսին կայացած 7-րդ համագումարում, Արցախի շուրջ Ադրբեջանի զորքերի կենտրոնացման և ռազմական ակնհայտ սպառնալիքների պայմաններում, որոշում է ընդունվում **ժամանակավորապես**, մինչև Փարիզի խաղաղության վեհաժողովի որոշումը, ճանաչել Ադրբեջանի գերիշխանությունը: Սակայն, հաջորդ իսկ՝ 8-րդ համագումարում մերժվում է Ադրբեջանի սուվերենությունը Արցախի նկատմամբ վերջնականապես ճանաչելու պահանջը: Դրան հաջորդում է Ադրբեջանի զորքերի ներխուժումը Արցախ (1920թ. մարտ) և Շուշի քաղաքի հրկիզումն ու ավելի քան 20 հազար հայերի կոտորածը Շուշիում: Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը դիմում են Հայաստանի Հանրապետության օգնությանը, իսկ 1920թ. ապրիլին կայացած **9-րդ համագումարն Արցախը հռչակում է Հայաստանի Հանրապետության անբաժան մասը**: Մի քանի օր անց Խորհրդային Ռուսաստանի զորքերն Ադրբեջանում հաստատում են խորհրդային իշխանություն, և փորձելով Ադրբեջանի միջոցով խորհրդային իշխանությունը հաստատել ողջ Անդրկովկասում, ձգտում են Արցախը ներառել Խորհրդային Ադրբեջանի կազմում և ռազմական սպառնալիքով վերջնագիր է ներկայացվում Արցախում իր օրինական իշխանությունը հաստատել փորձող Հայաստանի Հանրապետությանը:

1920թ. մայիսին Ղարաբաղի հայերի 10-րդ համագումարում, որի պատվիրակների հիմնական մասը կոմունիստներ էին, Արցախը հռչակվում է խորհրդային, սակայն կրկին չի հաստատվում Խորհրդային Ադրբեջանի իշխանությունը: 1920թ. աշնանը ռուսական խորհրդային զորքերը ճնշում են արցախահայության համաժողովրդական ապստամբությունը: Նոյեմբերի 30-ին՝ Հայաստանում ևս խորհրդային կարգեր հռչակվելու հաջորդ օրը, Ադրբեջանի խորհրդային կառավարությունը հատուկ հռչակագրով՝ 1920 թվականի դեկտեմբերի 1-ի Ադրբեջանական ՍՍՀ-ի Դեկրետով Հայաստանի հետ վիճելի համարվող Լեռնային

Ղարաբաղը, Չանգեզուրը և Նախիջևանը **ճանաչում է Խորհրդային Հայաստանի անբաժան մասերը**: Սակայն, շատ շուտով Ադրբեջանը հետ է կանգնում իր այդ քայլից:

1921թ. հունիսի 12-ի Դեկրետով Հայկական ՍՍՀ-ն Լեռնային Ղարաբաղը հռչակում է իր տարածքի անբաժան մաս:

Այսպիսով, երկու պետությունների իրավասու մարմինների կողմից հայտարարվեց և իրավաբանորեն ձևակերպվեց միջազգային համաձայնագիր՝ կամավոր հայտարարված հռչակագրերի միջոցով: Ադրբեջանի իշխանությունների բողոքներից հետո Կովկասի կոմունիստական մարմնի նիստում քվեարկությամբ դարձյալ որոշվում է Արցախը ճանաչել Հայաստանի մաս: Ադրբեջանի ղեկավարության նոր բողոքներից հետո այդ որոշման հաջորդ օրը՝ հուլիսի 5-ին, Իոսիֆ Ստալինի անմիջական միջամտությամբ, առանց որևէ քվեարկության, ապօրինի որոշում է ընդունվել Արցախը Ադրբեջանի կազմում թողնելու մասին: 1923թ. ստեղծվել է Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը՝ շատ ավելի փոքր տարածքի վրա, քան ընդգրկում էր ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը՝ արհեստականորեն զրկվելով Հայաստանի հետ ընդհանուր սահմանից: Այսպիսով, **94,4% կազմող** հայ բնակչությամբ Լեռնային Ղարաբաղը ապօրինաբար տրվում է Խորհրդային Ադրբեջանին: Ռուսաստանյան կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի Կավբյուրոյի Որոշումը հենց սկզբից չունեի ոչ մի իրավական հիմք, իրավաբանական ուժ, քանի որ երրորդ պետության կուսակցական մարմինը իրավասու չէր լուծել միջպետական տարածքային հարց:

1923-1988թթ. Ադրբեջանի խորհրդային իշխանությունները Ղարաբաղի հայ բնակչությանը ենթարկել են քաղաքական, տնտեսական, ազգային հալածանքների, շարունակաբար վարել են մարզը հայաթափելու միտումնավոր քաղաքականություն: Սակայն արցախահայությունը մշտապես պայքարել է Ադրբեջանի կազմից մարզը դուրս բերելու և Հայաստանի հետ վերամիավորվելու համար (1965թ. այդ նպատակով Մոսկվային հղված հանրագիրը ստորագրել է ավելի քան 45 հազար մարդ): Ադրբեջանի ղեկավարությունը գործադրել է բոլոր ջանքերը՝ հարցի քննարկումը կանխելու համար:

1987թ. վերջին հատուկ հանրագրով, որը ստորագրել էր 80 հազար մարդ, ԼՂԻՄ-ի բնակչությունը կրկին դիմում է Հայաստանի հետ վերամիավորման պահանջով: 1988թ. փետրվարի 20-ին Ղարաբաղի տեղական ինքնավարության մարմինը միաձայն որոշում է ընդունում՝ Հայկական ԽՍՀ հետ վերամիավորման մասին, ինչին համաձայնություն է տալիս նաև Խորհրդային Հայաստանի օրենսդիր իշխանությունը: Արցախի որոշմանը հետևել է Ադրբեջանի կազմակերպած հայերի ջարդերը Սումգայիթ, Կիրովաբադ և այլ քաղաքներում, որը սակայն համարժեք քաղաքական գնահատական չի ստացել Կրեմլի կողմից՝ դրանով իսկ աջակցելով Ղարաբաղյան հարցի վերաբերյալ ադրբեջանական դիրքորոշմանը: Հուլիսին խորհրդային կենտրոնական իշխանությունները մերժել են հաստատել Արցախի և Հայաստանի վերամիավորման մասին դիմումները: Դրանից հետո իրավիճակը ավելի

ճգնաժամային է դարձել, հաճախակի են դարձել ադրբեջանցիների զինված հարձակումները Արցախի հայերի վրա:

1989թ. հունվարին ԽՍՀՄ իշխանությունների կողմից ԼՂԻՄ-ը դրվել է կենտրոնական իշխանության ուղղակի ենթակայության տակ (միննույն ժամանակ պահպանելով «Լեռնային Ղարաբաղի՝ որպես ԱԽՍՀ կազմում ինքնավար մարզի կարգավիճակը»), սակայն Արցախի հայության ֆիզիկական անվտանգության պահպանման, տնտեսական, մշակութային և այլ խնդիրներին ոչ մի բավարար լուծում չի տրվել: ԽՍՀՄ ղեկավարությունը և անձամբ Խորհրդային Միության առաջնորդ Մ. Գորբաչովը ձգտում էին կտրուկ քայլերով ճնշել Արցախում և Հայաստանում ազգային պայքարը, որը աստիճանաբար թափ առավ որպես «Ղարաբաղյան շարժում»: 1989թ. դեկտեմբերի 1-ին Հայաստանի իշխանություններն ընդունել են Հայկական ԽՍՀ և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին որոշումը, սակայն շուտով ԽՍՀՄ գերագույն իշխանությունները չեղարկել են այն: Նույն օրը՝ 1990թ. հունվարի 10-ին, և հետագա 3 օրերին Ադրբեջանը Բաքվում կազմակերպել է տեղի հայության ջարդ և բռնազաղթ, հարձակումներ են եղել արցախահայության նկատմամբ: Դրանից հետո Ադրբեջանը և Մոսկվան ավելի են խստացրել Արցախի հայության դեմ ճնշումները, սակայն Արցախյան ազգային շարժումը ավելի ծավալվեց:

1990թ. երկրորդ կեսին ԼՂԻՄ վիճակը ավելի է բարդացել. մի կողմից շարունակվում էր մարզի շրջափակումը Ադրբեջանի կողմից, մյուս կողմից մարզի իրական իշխանությունը հայտնվում է խորհրդային զինվորականության ձեռքին: 1991թ. սկզբից սկսած, ԽՍՀՄ ղեկավարության աջակցությամբ, օգտագործելով խորհրդային զինված և ոստիկանական ուժերը, Ադրբեջանը ձգտում էր ռազմական մեթոդներով իր օգտին լուծել հարցը՝ հարձակումներ ու բռնի տեղահանություններ կազմակերպելով հայկական մի շարք բնակավայրերի ու ամբողջական շրջանների դեմ: Ադրբեջանական զինված հարձակումներ էին կազմակերպվում նաև անմիջապես Հայաստանի սահմաններին: Արցախի շուրջ հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը դեռևս ԽՍՀՄ գոյության ընթացքում վերածվեց զինված բախումների շղթայի, իսկ ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո՝ իրական լայնամասշտաբ պատերազմի:

Դեռևս 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին ԼՂԻՄ ժողովուրդն ինքնորոշվում է և սեփական անվտանգությունը պաշտպանելու և խաղաղ զարգացումն ապահովելու նպատակով **հռչակվում է Լեռնային Ղարաբաղի (Արցախի) Հանրապետությունը**: Ադրբեջանը պատասխանում է հայկական խաղաղ բնակավայրերի անընդհատ հրետակոծումներով ու զինված հարձակումներով, լիակատար շրջափակումով: 1992թ. սկզբին ադրբեջանական զինուժն անընդհատ հրետակոծության է ենթարկում Արցախի մայրաքաղաք Ստեփանակերտը՝ պատճառելով մարդկային ու նյութական մեծ կորուստներ: Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը, դիմագրավելով այդ հարձակումները, չեզոքացնում են հակառակորդի կրակակետերը, իսկ մայիսի 9-ին ազատագրվում է Շուշին, ապա Լաչինը՝ մարդասիրական միջանցք բացելով դեպի

Հայաստան: Այնուհետև ծանր պատերազմում Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը կարողացան պարտության մատնել Արցախի տարածքի մյուս մասերը զավթած ադրբեջանական ուժերին և այդ տարածքների մեծ մասն ազատագրել, սակայն 1993-1994թթ. Ադրբեջանի ռազմամոլության և ամեն գնով Արցախը նվաճելու քաղաքականության հետևանքով, ռազմական գործողությունները շարունակվեցին նախկին ԼՂԻՄ-ին հարակից և պատմական Արցախ երկրամասի մասը կազմող մի շարք շրջաններում: Ի վերջո, շարունակական ռազմական պարտությունները ստիպեցին Ադրբեջանի ղեկավարությանը՝ 1994թ. մայիսին ընդունել Ռուսաստանի միջնորդությամբ արված զինադադարի առաջարկը. հաստատվեց «ոչ պատերազմ, ոչ խաղաղություն» բնորոշումը ստացած իրավիճակ, որը ձգվում է ավելի քան 20 տարի:

1994թ. մայիսի 5-ին Բիշքեկում Ռուսաստանի, Ղրղզստանի և ԱՊՀ միջխորհրդարանական խորհրդատուների միջնորդությամբ Ադրբեջանի, Արցախի և Հայաստանի խորհրդարանների ղեկավարները ստորագրել են արձանագրություն, ըստ որի համաձայնություն է ձեռք բերվել կրակի դադարեցման վերաբերյալ: Բիշքեկյան արձանագրությանն Ադրբեջանը միացել է ավելի ուշ՝ մայիսի 8-ին: Ռուսաստանի միջնորդությամբ կրակի դադարեցման վերաբերյալ համաձայնագիրը Հայաստանի, Արցախի և Ադրբեջանի պաշտպանության գերատեսչությունները ստորագրել են մայիսի 11-ին: Համաձայնագիրն ուժի մեջ է մտել 1994թ. մայիսի 12-ին: Ադրբեջանի կողմից բիշքեկյան համաձայնության խափանումից հետո գործին միջամտել է ՌԴ պաշտպանության նախարար Պ. Գրաչովը, նպատակ ունենալով դադարեցնել զինված հակամարտությունը՝ մնացած հարցերի լուծումը թողնելով քաղաքագետներին: 1994թ. մայիսի 16-ին Մոսկվայում հանդիպելով ՀՀ պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանի, ՀՀ պետնախարար Վ. Սարգսյանի, Արցախի ՊԲ հրամանատար Ս. Բաբայանի և Ադրբեջանի պաշտպանության նախարար Մ. Մամեդովի հետ՝ նա առաջարկել է **1994թ. մայիսի 17-ի 00:00 ժամից դադարեցնել կրակը**: Այն մեծ դժվարությամբ ընդունել է նաև Ադրբեջանը և մեկ ամիս անց տվել իր համաձայնությունը: Պարտադրված հրադադարը որոշ խախտումներով պահպանվում էր մինչև 2016թ-ի ապրիլին Ադրբեջանի կողմից լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսելը:

Անկախ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հարաբերությունները, որպես այդպիսին, ձևավորվել են 1918–1920թթ., և 1988-1994 թթ. Արցախի ու Ադրբեջանի միջև պատերազմների ընթացքում, և այժմ էլ շարունակվում են՝ պայմանավորված լինելով պատմական այդ իրադարձություններով:

II. ԱՐՑԱԽԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋՐ

1. Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը

Ազգերի ինքնորոշման սկզբունքը հանդիսանում է միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունք,¹ և լայնորեն ճանաչված է որպես միջազգային իրավունքի իմպերատիվ նորմ,² որն առաջացնում է *erga omnes* պարտավորություններ³:

Այս իրավունքը պատկանում է անմիջապես ազգին, և նրա կողմից կարող է իրականացվել, այդ թվում որոշակի պետությունից անջատվելու, այսպես կոչված, «արտաքին ինքնորոշման» միջոցով:

Համաձայն Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին բանաձևի (որը լայնորեն ճանաչված է որպես միջազգային իրավունքի սկզբունքների կողիֆիկացիա)⁴՝ ազգերի արտաքին ինքնորոշման իրավունքը սահմանափակվում է ինքնիշխան պետությունների տարածքային ամբողջականությամբ միայն այնքանով, որքանով վերջիններս հարգում են տվյալ ազգի ինքնորոշման իրավունքը⁵: Համապատասխանաբար, ինչպես ձևակերպել է Կանադայի Գերագույն դատարանը *Re Secession of Quebec* գործով. «երբ ազգը ենթարկվում է ճնշումների ... կամ երբ նույնականացվող խմբին մերժում են ողջամիտ կառավարման համակարգի ողջամիտ հասանելիությունը՝ իր քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացմանը ձգտելու համար ... համապատասխան ազգն իրավունք ունի արտաքին ինքնորոշման, քանի որ նրան մերժվել է իր ինքնորոշման իրավունքը ներքին մակարդակով իրականացնելու հնարավորությունը»⁶:

Կոսովոյի անկախացմանը վերաբերող պետական պրակտիկան լրացուցիչ վկայում է այն մասին, որ միջազգային հանրությունը ճանաչում է, որ ինքնորոշման սկզբունքի շրջանակներում թույլատրվում է անկախացումը, եթե համապատասխան ազգը չի կարող կենսունակ կերպով իրականացնել իր ինքնորոշման իրավունքը գոյություն ունեցող պետության տարածքի սահմանում:

Այս կանոնն առավել ևս կիրառելի է այն դեպքերի նկատմամբ, երբ պետության սահմանների ներքո գտնվելը սպառնում է համապատասխան ազգի բուն գոյատևմանը, ինչի հետ գործ ունենք Ադրբեջանում հայերի դեպքում՝ հաշվի առնելով Ադրբեջանի կողմից հայերի հետապնդման քաղաքականությունը:

¹ UN GA Res. 2625, U.N., GAOR, 25th Sess., Supp. No. 28, p. 124; 1970 U.N.Y.B. 787, U.N. Sales No. E.72.I.1; Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, (1990), p. 45.

² Ian Brownlie, *Principles of Public International Law* (4th ed. 1990), pp. 595-98; Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*, Cambridge, N.Y., 1995, p. 320; Hector Gros Espiell, *The Right of Self-Determination: Implementation of United Nations Resolutions*, U.N. Doc. E/CN.4/Sub2/405/Rev. 1 (1980), p. 8

³ Case Concerning East Timor (Portugal vs. Australia), ICJ Reports, 1995, p. 102

⁴ UN GA Resolution 2625, 1970 U.N.Y.B. 787, U.N. Sales No. E.72.I.1

⁵ G.A. Res. 2625, U.N., GAOR, 25th Sess., Supp. No. 28, p. 124

⁶ Reference Re Secession of Quebec [1998] 2 S.C.R. 280-81

Արցախի ժողովուրդն իր ինքնորոշման իրավունքն իրագործել է դեռ 1991 թվականին՝ 1987-1990 թվականների ընթացքում Սումգայիթի, Գանձակի, Բաքվի հայ բնակչության ջարդերի ու տեղահանությունների, Հյուսիսային Արցախի բնակավայրերում հայերի դեմ բռնությունների ու տեղահանությունների և հայերի դեմ ուղղված այլ բռնություններից հետո, երբ ակնհայտ էր Ադրբեջանի կազմում հայերի հետագա խաղաղ ու անվտանգ գոյատևման ու ներքին ինքնորոշման անհնարինությունը:

Այս պարագայում Արցախի ժողովրդի կողմից ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը միանգամայն իրավաչափ էր միջազգային իրավունքի շրջանակներում:

Ադրբեջանը չի կարող, ի հերքում դրա, վկայակոչել տարածքային ամբողջականության սկզբունքը, քանի որ՝

1. Արցախն իր ինքնորոշման իրավունքն իրականացրել է Ադրբեջանի անկախացմանը զուգահեռ, և Արցախը, ի սկզբանե, չի կազմել Ադրբեջանի տարածքի մաս, և ուստի դրա անկախացումը, ի սկզբանե, չի կարող համարվել Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության խախտում.
2. որպես այլընտրանք, ըստ վերոնշյալ 2526 բանաձևի, տարածքային ամբողջականությունը նույնիսկ երրորդ պետությունների հանդեպ չի կարող վկայակոչվել՝ որպես ազգերի ինքնորոշման սկզբունքը սահմանափակող, եթե համապատասխան պետությունը չի հարգում ազգերի հավասարությունն ու ինքնորոշման սկզբունքը, և առանց որևէ խտրականության կամ տարբերակման չի ներկայացնում ինքնորոշվող ազգի շահերը:

Ի լրումն նշվածի, ինչպես արդեն իսկ հաստատվեց վերոգրյալ փաստերով, արդեն Արցախյան պատերազմից հետո Ադրբեջանը ոչ միայն չի հարգել Արցախի հայության ինքնորոշման իրավունքը, այլ թույլ է տվել ու անմիջապես իրականացրել է նրանց լայնածավալ հետապնդումներ ու էթնիկ զտումներ, որի ուժով կորցրել է Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի դեմ իր տարածքային ամբողջականությունը վկայակոչելու իրավունքը:

Ավելին, Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրականացումից ի վեր Ադրբեջանական Հանրապետությունը շարունակել է հայերի հետապնդումների քաղաքականությունը և, մասնավորապես, վերջին տարիներին ձեռնամուխ է եղել համատարած հայատյացության քարոզման քաղաքականությանը, ինչն, ի թիվս բազմաթիվ այլ դրսևորումների, արտահայտվել է հայերի սպանություն գործող անձանց հերոսացման, հայկական մշակութային արժեքների ոչնչացման և առհասարակ հայերի՝ իրենց պատմական բնակության տարածքներում գոյության իրավունքի մերժման միջոցով: Անդրադառնալով վերջին դեպքերին՝ հարկ է ընդգծել որ 2016 թվականի ապրիլի սկզբին Ադրբեջանական Հանրապետության կողմից Արցախի Հանրապետության դեմ նախաձեռնված զինված հարձակման շրջանակներում Ադրբեջանի զինված ուժերի վերահսկողության տակ ընկած բոլոր քաղաքացիական

անձինք ու պատերազմական գործողություններին մասնակցությունը դադարեցրած զինվորականները, առանց որևէ ռազմական անհրաժեշտության, սպանվել են, իսկ նրանց դիակները ենթարկվել են խեղումների ու որոշ դեպքերում նաև հրապարակային անարգանքի, մինչդեռ նշված արարքների (որոնք հանդիսանում են ռազմական հանցագործություններ ըստ միջազգային իրավունքի) համար պատասխանատու անձինք բացահայտորեն քաջալերվել ու պարգևատրվել են Ադրբեջանական Հանրապետության իշխանությունների կողմից, ինչը ևս մեկ ապացույց է այն փաստի, որ ազգությամբ հայերի գոյատևումը Ադրբեջանական Հանրապետության կազմում անհնար է:

Նշվածը ևս բացառում է Արցախի հայությանը որևէ եղանակով Ադրբեջանի իրավագործության ներքո բերելու հնարավորությունը, ու ևս մեկ անգամ հաստատում է Արցախի Հանրապետության ինքնորոշման այլընտրանք չունեցող բնույթը:

2. Ադրբեջանը չի կարող վկայակոչել *uti possidetis juris* սկզբունքն Արցախի Հանրապետության նկատմամբ տիտղոս հաստատելու կամ Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը հերքելու համար

Ադրբեջանը վերջին շրջանում պարբերաբար վկայակոչում է *uti possidetis juris* սկզբունքն Արցախի Հանրապետության նկատմամբ իր ենթադրյալ տիտղոսը հաստատելու ու Արցախի Հանրապետության ինքնորոշման իրավունքը հերքելու համար: Այս սկզբունքի համաձայն ապագադրության ընթացքում նախկին գաղութների վարչական սահմաններն ինքնաբերաբար վերածվում են նրանց միջև միջազգային միջպետական սահմանների: Սակայն այս սկզբունքն ունի սահմանափակ ճանաչում ու կիրառում միջազգային իրավունքում, ու կիրառելի չէ Արցախի Հանրապետության նկատմամբ:

Այսպես, արդարադատության միջազգային դատարանը (ԱՄԴ) *Բուրկինա Ֆասոն ընդդեմ Մալիի Հանրապետության* գործով հաստատել է, որ *uti possidetis juris* սկզբունքը կիրառելի է ապագադրության համատեքստում:⁷

Ժամանակակից միջազգային իրավունքում չկա որևէ հիմք այս սկզբունքը ապագադրության համատեքստից դուրս (մասնավորապես՝ դաշնային պետությունների կազմալուծման կամ օտարերկրյա օկուպացիայի դադարեցման դեպքերում) կիրառելու համար:

Տվյալ դեպքում Ադրբեջանն իր անկախությունը 1991թ. ձեռք է բերել ոչ թե ապագադրության գործընթացի շրջանակներում, այլ պարզապես ԽՍՀՄ կազմալուծման, կամ, որպես այլընտրանք՝ ԽՍՀՄ կողմից օկուպացիայի դադարեցման արդյունքում: Ընդ որում, Արցախի ժողովուրդն իր ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը սկսել է դեռ 1988 թվականի փետրվարին և պաշտոնապես հռչակել է

⁷ Frontier Dispute (Burkina Faso/Mali), 1986 I.C.J. Reports 554, p. 565, 19-20.

իր անկախությունը 1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ին, այն է՝ ԽՍՀՄ-ից Ադրբեջանի անկախացմանը զուգահեռ՝ այն ավարտի հասցնելով նույնիսկ մինչ ԽՍՀՄ-ից Ադրբեջանի անկախացումը (որը տեղի էր ունեցել նույն թվականի օգոստոսի 30-ից հոկտեմբերի 18-ը ընկած ժամանակահատվածում): Ուստի, Արցախի անկախացումը նախորդել է Ադրբեջանի միջազգային սահմանների հաստատմանը:

Այսպիսով, չկա որևէ հիմք *uti possidetis juris* սկզբունքն Արցախի ինքնորոշման ու անկախացման գործընթացի նկատմամբ կիրառելու համար: Ավելին, նույնիսկ եթե այն տեսականորեն կիրառելի լիներ այս գործընթացում, այդուհանդերձ այս սկզբունքը չի կարող ազդել Արցախի ինքնորոշման ու անկախացման գործընթացի վրա, քանի որ դրանք նախորդել են Ադրբեջանի միջազգային սահմանների հաստատմանը, ու վերջիններս չեն ներառում Արցախի տարածքը:

III. ԱՂԻՐԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Աղբբեջանի ագրեսիվ պատերազմի քարոզչության վառ օրինակ են Աղբբեջանի ղեկավարության հակահայկական կոչերը: Ստորև ներկայացնում ենք Աղբբեջանի պաշտոնատար անձանց հակահայկական հայտարարություններից մի քանիսը, ինչպես նաև միջազգային կառույցների անդրադարձն Աղբբեջանի կողմից հակահայկական քարոզչությանը:

1. Ատելության խոսք և ռասիստական քարոզչություն Աղբբեջանի պետական իշխանությունների կողմից

Աղբբեջանի բարձր քաղաքական ղեկավարության կողմից հայերի և Հայաստանի Հանրապետության դեմ էթնիկ ատելություն հրահրող հայտարարությունները խախտում են Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին Կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 2-րդ հոդվածով սահմանված բոլոր պոզիտիվ պարտավորությունները:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքում ատելության խոսքն արգելված է մի շարք միջազգային փաստաթղթերով: Այսպես, համաձայն Մարդու Իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրի 7-րդ հոդվածի՝ «բոլոր մարդիկ սույն Հռչակագրով հաստատված հավասարությունը խախտող որևէ խտրականությունից, սադրանքից պաշտպանվելու հավասար իրավունք ունեն»¹: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության օգտին որևէ ելույթ, որն իրենից ներկայացնում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության սադրանք, պետք է արգելվի օրենքով»: Եվ իհարկե Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին Կոնվենցիան անդրադառնում է խտրականության հրահրման հարցին (նախաբան և հոդված 4):

Չնայած այս փաստին, Աղբբեջանի իշխանությունների հայտարարությունները մշտապես լի են եղել հակահայկական քարոզչությամբ և ատելությամբ, սկսած պետական հիերարխիայի ամենաբարձր աստիճաններից:

Աղբբեջանի նախագահն իր ելույթներում և հայտարարություններում շարունակ ատելություն և թշնամանք է հրահրել Հայաստանի և հայերի նկատմամբ:

Աղբբեջանի նախագահ Իլիամ Ալիևի հայտարարությունը՝ «Մենք թույլ չենք տա, որ Հայաստանը զբաղվի բանակցությունների իմիտացիայով: Մենք բանակցություններ

* Սույն գլխի նախապատրաստման համար հիմք են ընդունվել "Армянофобия в Азербайджане" (А. Адибеян, А. Элибегова Ереван, 2013) գրքում և "Насажение армянофобии в Азербайджане как нарушение международных норм на примере официальных высказываний президента Ильхама Алиева" (Анжела Элибегова) հոդվածում հրատարակված տեղեկատվությունները, փաստերը և նկարագրությունները: [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://www.stophatespeech.net/index.html> . <https://www.academia.edu/12861161>

վարելու ենք, քանի դեռ ունենք այս կերպ երկրի տարածքային ամբողջականության վերականգնման հույս: Եթե մենք տեսնենք, որ դա հնարավոր չէ, ապա ադրբեջանական պետությունը կվերականգնի իր տարածքային ամբողջականությունը՝ օգտագործելով ռազմական տարրերակը»⁸:

Քանի որ մինչ օրս շարունակվում են Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորման հիմնախնդրի շուրջ բանակցությունները, և չեն գտնում հարցի լուծում հոգուտ Ադրբեջանի, երկրի նախագահը հաճախ դիմում է ագրեսիայի սպառնալիքի: Մեկ օրինակ Իլհամ Ալիևի հայտնի հայտարարություններից, համաձայն որի ադրբեջանցիների հիմնական թշնամին «ամբողջ աշխարհի հայերն են և իր ազդեցության տակ գտնվող երեսպաշտ, կոռուպցիայի և կաշառակերության մեջ թաղված քաղաքական գործիչները»⁹:

Ադրբեջանի պաշտոնատար անձանց հայտարարությունները հակասում են ոչ միայն միջազգային, այլ նաև երկրի ազգային օրենսդրությանը, համաձայն որի կարելի է դրանք որակել որպես «**ցեղասպանության իրականացման հրահրում**» (Ադրբեջանի քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդված) և «**ագրեսիվ պատերազմի հրապարակային կոչեր**» (Ադրբեջանի քրեական օրենսգրքի 101-րդ հոդված)¹⁰:

ԵԱՀԿ ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի «Ադրբեջանի կողմից հակահայկական քարոզչությունը և ատելության սերմանումը որպես լուրջ խոչընդոտ բանակցային գործընթացում» հատուկ զեկույցում նշված է. «Ադրբեջանի բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց՝ հայերի և Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ արելության հայտարարությունները խախտում են Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածով սահմանված բոլոր պոզիտիվ պարտականությունները, մասնավորապես՝ «դատապարտել ռասայական խտրականությունը», «ձգտել բոլոր անհրաժեշտ միջոցներով նպաստել բոլոր ռասաների միջև փոխըմբռնմանը»¹¹:

ՄԱԿ-ի Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեի նիստի ժամանակ (03.15.2005թ.) մտահոգություն է հայտնվել Ադրբեջանում հալածանքների ենթարկվող և իրենց ազգային ինքնությունը թաքցնող հայերի ճակատագրի վերաբերյալ, քանի որ 1999 թվականի մարդահամարի ժամանակ Ադրբեջանական Հանրապետության կողմից վերահսկվող տարածքում, ընդամենը 650 մարդ է ընդունել, որ հայ է¹²: Կոմիտեն առաջարկել է Ադրբեջանին ուսումնասիրություններ կատարել՝ ռասայական

⁸ Речь Ильхама Алиева на церемонии прощания с Национальным Героем Мубаризом Ибрагимовым и старшим лейтенантом Фаридом Ахмедовым. 07.11.2010. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://ru.president.az/articles/1013>

⁹ Заключительная речь Ильхама Алиева на конференции, посвященной итогам третьего года реализации «Государственной программы социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики в 2009-2013 годах». 28.02.2012. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://ru.president.az/articles/4423>

¹⁰ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. 31.01.2005. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://www.legislationline.org/ru/documents/id/14841>

¹¹ Anti-Armenian propaganda and hate dissemination carried out by Azerbaijan as a serious obstacle to the negotiation process. HDIM.DEL/382/08.

¹² Summary Record of the 1691st Meeting: Azerbaijan; Summary Record of the 1691 Meeting, CERD/C/SR.1691, 15 Mar. 2005. [Էլեկտրոնային աղբյուր] [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/f15c8321b94c4040c1256fc7005423be?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/f15c8321b94c4040c1256fc7005423be?Opendocument)

խտրականության դեպքերը, մասնավորապես՝ հայերի նկատմամբ¹³, վերլուծելու և արդյունավետ գնահատելու նպատակով, ինչը չի կատարվել:

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովը (ECRI), 2011թ. իր հաշվետվությունում՝ ուսումնասիրելով Ադրբեջանում ապրող հայերի խնդիրները, նշում է, որ երկրում կան ազգությամբ հայեր, ովքեր՝ որպես Ադրբեջանի քաղաքացիներ, ի վիճակի չեն իրականացնել իրենց իրավունքները, մասնավորապես՝ զրկված են սոցիալական պաշտպանությունից¹⁴:

2007թ. մարտի 10-ի ադրբեջանական և թուրքական սիյուռքի կազմակերպությունների ղեկավարների առաջին համաշխարհային ֆորումի բացման ժամանակ Ի. Ալինն իր ելույթում ասում է. «Նպատակ ունենալով դուրս մղել ադրբեջանցիներին իրենց պատմական հողերից, այդ փարածքներում առասպելական «Մեծ Հայաստան» ստեղծելու համար հայերը փաստամյակներ շարունակ ադրբեջանական և թուրքական ազգերին պարբերաբար ենթարկում էին գաղափարական, ռազմական և մշակութային ագրեսիայի...: 1918թ. ադրբեջանական հողերի վրա ստեղծվել է հայկական պետությունը, որին զիջել են որպես մայրաքաղաք՝ Իրևանը՝ Ադրբեջանի կարևորագույն մշակութային կենտրոններից մեկը»¹⁵:

Այս գաղափարը սխալմունք չէ, այլ շատ լավ մտածված հակահայկական քարոզչության բաղադրիչ, ինչի մասին վկայում է Իլհամ Ալիևի պաշտոնական ելույթներում այս թեզի հաճախակի կրկնությունը:

2014թ. հուլիսի 7-ի իր պաշտոնական ելույթի ժամանակ Ալիևը նշել է՝ «Նախիջևան՝ Ադրբեջանի հին երկիր: Նախիջևանի պատմական հուշարձանները, կրոնական հուշարձանները, ճարտարապետական հուշարձանները, բոլոր փեղանունները պատկանում են ադրբեջանական ժողովրդին: Ադրբեջանական ժողովուրդը դարեր շարունակ ապրել և աշխատել է այս գեղեցիկ երկրում... անարդարություն է թույլ տրվել մեր ժողովրդի նկատմամբ, քանի որ Չանգեզուրը, հին ադրբեջանական երկիրը, անջատվել է Ադրբեջանից և տրվել Հայաստանին: Դա մի մեծ անարդարություն էր, քանի որ Չանգեզուրը՝ պատմական, ադրբեջանական հայրենի երկիր է... անկասխության փարիներին՝ 1918թ-ին, Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության որոշմամբ Իրևանը՝ մեր պատմական երկիրը, հանձնվեց Հայաստանին: Ճիշտ այնպես, ինչպես մի քանի փարի անց բոլշևիկյան խորհրդային իշխանությունը հայերին հանձնեց Չանգեզուրը»¹⁶:

Մեկ այլ ուշագրավ մեջբերում Ալիևի 2014 թվականի հունիսի 24-ի ելույթից՝ «Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանի պատմական մասն է: Լեռնային Ղարաբաղում

¹³ Concluding Observation of the CERD: Azerbaijan, 14 April 2005 (CERD/C/AZE/CO/4). [Էլեկտրոնային աղբյուր] [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/a5613020715aaf0cc125700e004b878a?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/a5613020715aaf0cc125700e004b878a?Opendocument)

¹⁴ ECRI обеспокоена судьбой этнических армян, живущих в Азербайджане. 01.06.2011. Xenophobia prevention initiative. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://stopxenophobia.org/?p=2366>

¹⁵ Речь президента Азербайджана И.Алиева на открытии I Всемирного форума руководителей азербайджанской и турецкой диаспорских организаций. 10 марта 2007 г.

¹⁶ Речь Ильхама Алиева на торжественной церемонии, посвященной 90-летию юбилею Нахичеванской Автономной Республики. 08.04.2014. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://ru.president.az/articles/11477>

ադրբեջանցիները բնակվել են դարեր շարունակ: Իսկ հայերը ապրում են այդ վայրերում երկու հարյուր փարուց էլ քիչ... Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության առաջին հրամանագրերից մեկը վերաբերում էր որպես մայրաքաղաք Իրևանը Հայոց պետությանը փոխանցելուն»:¹⁷

Եվս մեկ անգամ Հայաստանի մայրաքաղաքի վերաբերյալ Ալիևը 2014թ. հուլիսի 7-ին նշել է՝ «Հանրության լայն շրջանակներում հայտնի չէր 1918 թվականին Իրևանի՝ Հայաստանին փոխանցման փաստը: Երբ ես առաջին անգամ բարձրացրեցի այս հարցը, ոմանց դա մի նոր բան թվաց: Բայց դա իրականություն է, այս պահին Ադրբեջանում դա գիտեն բոլորը, և հնարավորության դեպքում մենք պետք է միշտ նշենք այն միջազգային գիտաժողովներին, համաժողովներին, միջոցառումներին»:¹⁸

Ադրբեջանական «Pia.az» կայքը հոդված է հրապարակել «Ամոթալի փաստ կրթական համակարգում» վերնագրով, առ այն, որ Բաքվի Բինագադիի շրջանի թիվ 246 դպրոցի տնօրենը՝ Էլզա Թագիևը, հայ է մոր կողմից: Հոդվածում նշվում է, որ Ադրբեջանի կրթության և գիտության նախարար Միսիր Մարդանովը «Ադրբեջանի մատաղ սերնդի դաստիարակությունը վստահվում է թուրքերի թշնամիներին»: Հոդվածի հեղինակը հարց է բարձրացնում. «Ինչպես կարելի է վստահել մեր ապագան հանդիսացող երեխաների կրթության և հայրենասիրական դաստիարակության գործընթացը խառնածին հայի»:¹⁹

Եվրոպայի Խորհրդում Ադրբեջանի դեսպանը խորհուրդ է տալիս հայերին հանգիստ չքնել, քանի դեռ ղարաբաղյան հակամարտությունը չի լուծվել: «Մինչև Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումն անհնար է բացառել Բուդապեշտի միջադեպի կրկնության հնարավորությունը (խոսքը Բուդապեշտում քնած հայ սպայի սպանության մասին է)»:²⁰

Ադրբեջանի նախկին նախագահ Հեյդար Ալիևը իր ելույթներից մեկում նշել է. «Եվ հետագայում անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի գործեր, որ դրանք հաջորդական ձևով մշտապես ապացուցեն Ադրբեջանին այն հողերի պատկանելությունը, որտեղ այժմ Հայաստանն է գտնվում: Մենք պետք է դա անենք: Մենք պետք է ճանապարհ հարթենք ապագա սերնդի համար»:²¹

Ամերիկյան «Global Post» առցանց թերթը նշում է, որ Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը ոչ միայն չի սիրում Հայաստանը, այլ նաև չի վախենում խոսել, ինչպես նաև գրել դրա մասին Twitter-ում: Twitter-ում նախագահ Իլհամ Ալիևի հետևորդները

¹⁷ Выступление Ильхама Алиева на сессии Парламентской ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ). 24.06.2014. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://ru.president.az/articles/12149>

¹⁸ Речь Ильхама Алиева на пятом совещании руководителей органов дипломатической службы Азербайджанской Республики в Министерстве иностранных дел. 07.07.2014. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://ru.president.az/articles/12392>

¹⁹ Tshsil sahssinds biabirgi fakt. Pia.az. 24.04.11. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://pia.az/index.php?l=az&m=news&id=9108> (az)// Сохраненная копия: <http://www.peeep.us/82af0323>

²⁰ Посол Азербайджана в СЕ не советует армянам спать спокойно, пока карабахский конфликт не решен. ИА REGNUM. 20.02.2004. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://regnum.ru/news/221381.html>

²¹ «Бакинский рабочий» 11 февраля 1999 года.

ստացել են ավելի քան 30 գրառում հարևան երկրի մասին, որոնք հաստատապես դիվանագիտական չէին և, ըստ էության, դրանք կարելի է համարել վիրավորական:²² Հղումները «Հայ բարբարոսներին», «Հայ վանդալներին» և «Հայ ֆաշիստներին» Ադրբեջանի նախագահի գրեթե յուրաքանչյուր ելույթի մշտական առանձնահատկությունն են անկախ միջոցառման բնույթից: Մի քանի նման հայտարարությունների օրինակներ ներկայացված են ստորև:

2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ին Մուշֆիգաբաթում 1440 ներքին տեղափոխված անձանց ընտանիքների համար նոր մասնաշենքի բացման ժամանակ Իլհամ Ալիևն ասել է.

*«Ինչպես գիտեք օկուպացված հողերի վրա ամեն ինչ ոչնչացվել է: Մեր բոլոր պատմական հուշարձանները ոչնչացվել են **հայ ավազակների և վանդալների կողմից:** Դպրոցի մարզասրահում տեղադրված ցուցանմուշները մեր պատմական ժառանգությունն են: Բայց մեր նյութական ժառանգությունը կազմող իրերի մեծ մասը, որոնք պահվել են թանգարաններում, **կողոպտվել, քանդվել ու այրվել են հայերի կողմից:** Մեր մզկիթները և գերեզմանները ավերակ են դարձել: Սա **արվել է հայերի և հայ ֆաշիստների կողմից»:***

2012 թվականի դեկտեմբերի 15-ին, Ֆիզուլի ՀԷԿ-ի բացման ժամանակ իր ելույթի ընթացքում Ալիևն ասել է.

«Առաջիկա տարիներում լրացուցիչ միջոցներ կձեռնարկվեն Ֆիզուլիի շրջանի զարգացման համար: Կա նաև հայ բարբարոսների կողմից ավերված տների վերականգնման խնդիրը: Այս հարցը բարձրացվել է այսօր և կստանա իր լուծումը: Լրացուցիչ միջոցներ կձեռնարկվեն շրջանի սոցիալ-տնտեսական զարգացումն արագացնելու համար: Մենք կվերականգնենք մեր պատմական և կրոնական տարածքները, կվերացնենք հայ ֆաշիստների և վանդալների կողմից կատարած հանցագործությունների հետևանքները»:

2012 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Նախարարների Կաբինետում իր փակման ելույթի ընթացքում Ալիևը նշել է. «մեր յուրաքանչյուր հաղթանակը դժբախտություն է Հայաստանի համար»:

2012 թվականի սեպտեմբերի 21-ին դիվանագիտական ծառայության ղեկավարների չորրորդ հանդիպման ժամանակ Ալիևը հայտարարել է.

«Մենք հանդիպել ենք մի շարք ճնշումների, երբ ցանկանում էինք իրականացնել Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղային նախագիծը: Այնքան շարժում է գործադրվել տարածաշրջանի երկրների կողմից: Դուք չեք կարող դա անել, եթե անեք դա, ապա Հայաստանը կոչնչանա: Հայաստանի շրջափակման և մեկուսացման հարցը կլինի լիովին ապահովված: Բայց անկախ ամեն ինչից, մենք արեցինք դա»:

²² Azerbaijan's president launches Twitter rant against Armenia. Global News Blog. 20.11.2012. [Էլեկտրոնային արքյուր] <http://globalpost.com/dispatches/globalpost-blogs/weird-wide-web/azerbaijan-president-ilham-aliev-twitter-rant-armenia-en>

2012 թվականի փետրվարի 28-ին «Շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման պետական ծրագիր 2009-2013 թվականների համար» ծրագրի երրորդ տարվա արդյունքներն ամփոփող կոնֆերանսի ժամանակ իր փակման խոսքի ընթացքում Ալիևը հստակ նշել է.

«Մեր հիմնական թշնամիներն ամբողջ աշխարհի հայերն են և նրանց վերահսկողության փակ գտնվող կեղծավոր և կոռումպացված քաղաքական գործիչները»:

Որպես հայաստյաց հայտարարությունների ավելի քողարկված տարբերակ՝ կարելի է նշել բազմաթիվ դեպքեր, երբ ադրբեջանական բարձրաստիճան պաշտոնյաները, կեղծ տեղեկություններ ներկայացնելով, փորձում են մերժել հայերի՝ Արցախի ու Հայաստանի տարածքներում պատմականորեն բնակվելու ու սեփական մշակույթի ու պատմության առկայությունը: Նման հայտարարություններն ակնհայտորեն չեն համապատասխանում Ադրբեջանի պարտավորությանը չպաշտպանել ոչինչ, ինչը նպաստում է ռասայական բաժանման խորացմանը:

Առավել մտահոգիչ է, որ հայերի ու հայկական մշակույթի պատմական գոյության հերքումները բազմիցս տեղ են գտնում նաև Ադրբեջանում օգտագործվող դպրոցական ու նախադպրոցական գրականությունում²³:

Ստորև ներկայացվում է հատվածներ «Նախադպրոցական և դպրոցական տարիքի երեխաների հայրենասիրական դաստիարակության մեթոդական ձեռնարկ»-ից և «Երեխաներին հայրենասիրական ոգով դաստիարակելու մեթոդական ձեռնարկ»-ից:²⁴

«Մշակողներ՝ Ֆ.Կոչառլիի անվ. հանրապետական մանկական գրադարանի գիտամեթոդական բաժին և Ս.Վուրգունի անվ. Կենտրոնական գրադարանի մեթոդական բաժին:

Հաստատված է՝ Ադրբեջանական Հանրապետության մշակույթի և զբոսաշրջության նախարարության կողմից, Բաքու 2009 թվական:

Բացադրություն. Ձեռնարկը ներառում է սցենարներ և առաջարկում է բառեր ու արտահայտություններ վարողների համար: «Մեթոդական ձեռնարկ»-ը նախատեսված է երեխաների համար՝ սկսած 3 փարեկանից:

Առաջին վարող.

²³ Методическое пособие по воспитанию детей в патриотическом духе. Министерство культуры и туризма Азербайджана. Баку. 2009. [էլեկտրոնային աղբյուր PDF] <http://clb.az/files/mv/vetenperver1.pdf> (az); <http://azerichild.info/books-education-azerbaijan-hatred-from-childhood-2.html>. Алисахиб Эрогул «Хале» сборник рассказов. Учебное пособие для внеклассного чтения учащихся средних школ. Баку. «Текнур», 2011 г. 608 с. [էլեկտրոնային աղբյուր] <http://azerichild.info/HALE.pdf> (az); <http://azerichild.info/HALE.pdf>. Азербайджанские учебники продолжают парадное шествие. Azerichild. info.

[էլեկտրոնային աղբյուր] http://azerichild.info/books_01.html. Ягуб Махмудов, Юсиф Юсифов, Рагим Алиев. История Азербайджана. Учебник для 7 класса. - Баку: «Маариф», 1997, с.19, прим.1 и с.24.

²⁴ Методическое пособие по воспитанию детей в патриотическом духе. Министерство культуры и туризма Азербайджана. Баку. 2009. [էլեկտրոնային աղբյուր PDF] <http://clb.az/files/mv/vetenperver1.pdf> (az); <http://azerichild.info/books-education-azerbaijan-hatred-from-childhood-2.html>

- Մեր նախնիները մեր հողերը պահպանել են թշնամուց ոչ թե նրա համար, որ հիմա մենք այն զոհենք դարի աղետներին՝ հայությանը: Նահապարակների Ծառուղում թուրքական որդիների գերեզմանաքարերը նրա համար չեն շարվել մի շարքով, որ հիմա ինչ-որ ոռու զինվոր ասի, «այդպես մի փանջվեք, ձեր ղեկավարները վաղուց արդեն վաճառել են Ղարաբաղը»:

Երկրորդ վարող.

- Եթե Հայրենիքը դառնա նահապարակ, ինչ պատասխան պիտի փանք հրապարակում իր մոր գրկում «Ավելի լավ է մահ, քան նահանջ» գոռացող երեխային:

Ո՛չ, թուրքի որդի, ո՛չ: Դու թույլ չես փա, որ քո հողը դառնա նահապարակ:

Եկե՛ք բոլորս երդվենք, ում երակներում թուրքական արյուն է հոսում, երդվենք, որ, եթե նույնիսկ աշխարհը շուռ գա, թշնամու ձեռքերը մեր հողից կկտրենք: Երդվենք, որ մեր նահապարակների՝ հողի վրա արցունք դարձած յուրաքանչյուր արյան կաթիլի համար, մենք պետք է վրեժխնդիր լինենք: Եվ երդվենք, որ այս մեր երդումը նման չի լինի մեր բոլոր մյուս երդումներին: Երդվե՛նք»:

Որպես այս նյութի տրամաբանական շարունակություն՝ երեխաներին հայրենասիրության ոգով դաստիարակելու և նրանց քաղաքացիական վարքագիծը ձևավորելու համար խորհուրդ է տրվում բանավեճեր կազմակերպել:

Բանավեճի հարցերը պետք է լինեն.

«Ո՛վքեր են հայերը, և ո՞րն է մեր քաղաքացիական պարտքը.

-Ի՞նչ է նշանակում լավ մարդ.

-Ե՞րբ է փեղի ունեցել Խոջալուի ողբերգությունը»:

Միջին դասարանում սովորողների համար «Հալե²⁵» պատմվածքների գրքի նախաբան:

«Երիտասա՛րդ ընկեր:

Հին ու հզոր թուրք ազգի աղերբեջանցի՝ երեխա, քո գանձի մի կտորը, որի անվանումն է Աղրբեջան, սկսված Ագբաբա շրջանից մինչև Աղդամի շրջան՝ քեզ հավիտենական և պատմական թշնամի հայտարարած, ապագա չունեցող, բարոյականությունից զուրկ մի ազգի կրնկի փակ է, որի երակներով կեղտաջուր է հոսում է, մի չարական և արհամարհելի ազգ:

Դու դեմառդեմ կհանդիպես այնպիսի արելի թշնամու, որ չի նողկում ոչ մի փեսակի վայրագությունից, անպատվությունից, պղծությունից, բարբարոսությունից, կեղծավորությանից, զրպարությունից և չարից, ապրում և փայփայում է երազանք ստեղծել «Հզոր Հայաստան» պետություն, որը ձգվում է Սև ծովից մինչև Կասպից ծովը, մի փարածքի վրա, որտեղ չի ունեցել ոչ մի թիզ պատմական հող:

Այս ուղու վրա նա թափում էր թուրքի արյունը և հագենում դրանով:

²⁵ Алисахиб Эрогул «Хале» сборник рассказов. Учебное пособие для внеклассного чтения учащихся средних школ. Баку. «Текнур», 2011 г. 608 с. [էլեկտրոնային աղբյուր] <http://azerichild.info/HALE.pdf> (az); <http://azerichild.info/HALE.pdf>

Ժամանակ առ ժամանակ նա ցույց էր տալիս իրեն, որպես ընկեր և վստահություն ձեռք բերելով՝ ցուցաբերում էր կատարյալ թշնամանք: Դեմքին ժպտալով՝ նա մեզ փոս էր փորում՝ ընտրելով դավաճանության և մարտնչության ուղին:

Միշտ օգտվելով մեր բարությունից, ընկերությունից, հարևանների նկատմամբ հավատարմությունից և մեծահոգությունից, մի խոսքով մեր մարդասիրությունից՝ նա այդ զենքը մեր դեմ էր հանում, պատասխանում էր բարուն չարով՝ ցուցադրելով իր ստոր բնույթը: Առաջին իսկ հնարավորության դեպքում նրանք, մերկացնելով դաշույնը, դանակահարում էին մեջքից նրանց, ուլքեր ապաստանում, կերակրում, հովանավորում, օգնության ձեռք էին մեկնում:

Հայերը դարձրել են մեզ քաղաքականության էթնիկական զրույթների անմեղ զոհ: Մենք դարձել ենք ցեղասպանության զոհ:

Այս անզուսպ ժողովուրդը, որի երակներով հոսում է սափանայի արյուն, մեր դեմ կատարել է անթիվ ահաբեկչական գործողություններ:

Նրանք, շարժելով իրենց պոչը Ռուսական կայսրության առջև, որը միշտ պահել է մեզ օկուպացված, հենվում էին նրանց իշխանության և հովանավորության վրա: Եվ, որպես կանոն, նրանք կարողանում էին մեզ մեկուսացնել, թողնել մենության մեջ: Ռուսական կայսրությունը 200 տարվա ընթացքում, պահելով մեր ձեռքերը կապված, հայերին ասել է՝ հարվածիր նրանց:

Հայերը լիարժեք օգտվել են դրանից՝ դարձնելով դավաճանությունն ազգային գիծ և անցնելով լկտիության բոլոր սահմանները:

Ամեն քայլափոխի, ենթարկելով մեզ ագրեսիայի, նրանք մաս-մաս գրավում էին մեր սուրբ հողերը: Իսկ նախկին մայր հայրենիքը՝ Իրևանը, ընտրեցին իրենց մայրաքաղաք:»:

Պատմությունը խեղաթյուրելու միջոցով անուղղակի կամ ուղղակի հայատյացություն սերմանելու դրվագներ կարող ենք գտնել նաև ադրբեջանական դասագրքերում:

Ադրբեջանի պատմության 7-րդ դասարանի դասագրքում մշտապես խոսվում է այն մասին, որ հին Աղվանքը (որն, ըստ ենթատեքստի, նշանակում է հին Ադրբեջան) նույնպես ենթարկվել է հայկական ագրեսիայի, չնայած այն հանգամանքին, որ «Ալբանիայի բնակչությունը և ղեկավարները դժվար ժամանակ օգնության ձեռք են մեկնել հայերին»: Միևնույն ժամանակ, հայերը տարածել են քրիստոնեություն Աղվանքում, որն այնտեղ «չունեի արմատներ» և իբր քրիստոնեության ներքո գրավել են «ադրբեջանական հողերը» Բյուզանդական հովանավորությամբ: Սակայն, Աղվանքը չի դարձել քրիստոնեական երկիր», 7-րդ դարից ընդունել է իսլամը, իսկ հայերի և իրենց քրիստոնյա հովանավորների դեմ պայքարը հենց թուրք ազգն է տանում:²⁶

²⁶ Ягуб Махмудов, Юсиф Юсифов, Рагим Алиев. История Азербайджана. Учебник для 7 класса. - Баку: «Маариф», 1997, с.19, прим.1 и с.24.

Ավելի ուշագրավ և անհանգստացնող են հայերին սպանող անհատներին գովաբանելու դեպքերը, անկախ այն հանգամանքից՝ դա արվել է ռազմի դաշտում, թե՛ խաղաղ պայմաններում:

Այսպիսով, երբ 2010 թվականի հունիսի 18-ին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և Ադրբեջանի միջև հրադադարը ևս մեկ անգամ խախտվել է վերջինիս կողմից, ադրբեջանական զինվորների կողմից դիվերսանտ արշավանքը, որը հանգեցրել է մի շարք հայ և ադրբեջանցի զինվորների մահվան, Ադրբեջանում դիտվել է որպես հերոսություն: Մի քանի հայ զինվորների սպանած ադրբեջանցի զինվորի՝ Մուբարիզ Իբրահիմովի հուղարկավորության արարողության ժամանակ իր խոսքում Իլիամ Ալիևը հայտարարել է.

«Սպանելով թշնամի հինգ զինվոր և վիրավորելով նրանցից երեքին անհավասար մարտում, Մուբարիզ Իբրահիմովը նահապետակվեց... Գերագույն Գլխավոր Հրամանատարի հրամանին սպասող հազարավոր և տասնյակ հազարավոր Մուբարիզի նման հերոսներ կան մեր բանակում»:

Ավելի ապշեցուցիչ է, երբ Ռամիլ Սաֆարովը դաժանաբար սպանեց հայ պաշտոնյա Գուրգեն Մարգարյանին քնած ժամանակ 2004 թվականի փետրվարի 19-ի գիշերը Բուդապեշտում, որտեղ երկուսն էլ մասնակցում էին ՆԱՏՕ-ի անգլերեն լեզվի սեմինարին, Ադրբեջանի պետական մարմինները փառաբանեցին մարդասպանի արարքը:

Օրինակ, Ադրբեջանի այդ ժամանակ Մարդու Իրավունքների Պաշտպան Էլմիրա Սուլեյմանովան ասել է. *«Սաֆարովը պետք է դառնա հայրենասիրության օրինակ ադրբեջանցի երիտասարդների համար»*, իսկ Ազշին Մեհթևը, այն ժամանակ Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցիչը Եվրոպայի Խորհրդում և ներկայիս մշտական ներկայացուցիչը Միացյալ Ազգերի Կազմակերպությունում նշել է, որ ինքը խորհուրդ չի տալիս հայերին հանգիստ քնել, քանի դեռ ղարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորված չէ, և, որ մինչ այդ Բուդապեշտի միջադեպին նման միջադեպերը չեն կարող բացառվել²⁷:

Նման հայտարարություններ արվում են ոչ միայն հայերի դեմ, այլ նաև Հայաստանի Հանրապետության դեմ: Օրինակ՝ 2006 թվականին Ադրբեջանի Միլի Միջլիսի (խորհրդարանի) փոխխոսնակ Խավա Մամեդովան զեկուցել է՝ ասելով, որ *«ժամանակն է սրբել Հայաստանը՝ որպես պետություն, Երկրի երեսից»:*

Բարձրաստիճան հանրային իշխանությունների կողմից արվող և հայերի ու Հայաստանի դեմ ուղղված խտրականություն պարունակող ծայրահեղ հայտարարություններն Ադրբեջանի ամենօրյա հանրային կյանքի անբաժանելի մասն են դարձել: Նման հայտարարություններն արվում են անկախ միջոցառման բնույթից, միջավայրից, լինի դա գործարանի բացում, նոր շինության կառուցում, նոր հուշարձանի

²⁷ Посол Азербайджана в СЕ не советует армянам спать спокойно, пока карабахский конфликт не решен. ИА REGNUM. 20.02.2004. [Էլեկտրոնային աղբյուր] <http://regnum.ru/news/221381.html>

կանգնեցում, հաղթանակ սպորտային մրցաշարում և այլն, հակահայկական ատելության խոսքն Ադրբեջանի իշխանությունների ելույթների անբաժանելի և արմատական մասն է դարձել:

Քաղաքական ամենաբարձր մակարդակի վրա արվող նման հայտարարությունները թշնամություն և ատելության մթնոլորտ ստեղծելու և հաստատելու վրա մեծ ազդեցություն են ունենում: Հատկապես մի երկրում, որտեղ մամուլն ու համացանցը լայնորեն վերահսկվում են կառավարության կողմից, նախագահի և այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների կողմից արված հակահայկական հայտարարություններն ու ատելության խոսքը նշանակալի ազդեցություն են ունենում և անխուսափելիորեն ձևավորում են երկրում բացասական մթնոլորտ:

Այս ամենը հակասում է Կոնվենցիայով սահմանված պետության պարտավորություններին: Մասնավորապես՝ Ադրբեջանի իշխանությունների վերը նշված հայտարարություններն ու գործողությունները հստակ կերպով խախտում են Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածը, համաձայն որի *«Մասնակից պետությունները դադարապարտում են ցանկացած քարոզչություն ... որոնք փորձում են արդարացնել կամ խրախուսել ռասայական ատելությունն ու խտրականությունը, ինչ ձևով էլ որ դրանք դրսևորվելիս լինեն. նրանք պարտավորվում են ձեռնարկել անհապաղ ու դրական միջոցներ՝ ուղղված նման խտրականության ցանկացած հրահրում կամ իրականացում վերացնելուն»*: Դրանք նաև խախտում են 4-րդ հոդվածի (գ) մասում սահմանված հատուկ կանոնը, որը նախատեսում է, որ Կոնվենցիային մասնակից պետությունները *«պետական իշխանության ազգային կամ տեղական մարմիններին կամ պետական հասարակություններին չեն թույլատրում խրախուսել կամ հրահրել ռասայական խտրականություն»*:

Ադրբեջանի բարձր քաղաքական ղեկավարության կողմից հայերի և Հայաստանի Հանրապետության դեմ էթնիկ ատելություն հրահրող հայտարարությունները խախտում են Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածով սահմանված պոզիտիվ պարտավորությունները. մասնավորապես՝ ընդհանուր պարտավորությունը՝ *«դատապարտել ռասայական խտրականությունը»*, ընդհանուր պարտավորությունը՝ *«անհապաղ, բոլոր հնարավոր եղանակներով վարել բոլոր ռասաների միջև փոխըմբռնմանը նպաստող քաղաքականություն»*, ինչպես նաև նույն հոդվածի (ա) մասում սահմանված հատուկ պարտավորությունը՝ ապահովել, որ *«պետական բոլոր մարմիններն ու հաստատությունները, ինչպես ազգային, այնպես էլ տեղական, կգործեն այդ պարտավորությանը համապատասխան»*:

2. Լրատվամիջոցներում և համացանցում ատելության և թշնամության քարոզչություն

Բացի պետական մարմիններում Ադրբեջանի կողմից հակահայկական քարոզչության իրականացումից, ադրբեջանական մամուլը ամբողջությամբ ողողված է

հակահայկական շեշտադրումներով: Ինքնին հասկանալի է, որ այդ ամենն ուղղորդվում է պետական իշխանության կողմից և հանդիսանում է հակահայկական պետական հետևողական քարոզչության պտուղ: Ադրբեջանի քաղաքական ուժերի կողմից ատելության խոսքի արտահայտումը ուղեկցվում է լրատվամիջոցներում և համացանցում հակահայկական բուռն քարոզչությամբ: Մարդկանց առանձին խմբի նկատմամբ ատելության և թշնամանքի քարոզչությունն արգելված է Կոնվենցիայով: Ստորև նշված են այս դեպքում կիրառելի հստակ դրույթները:

Համաձայն Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի.

«Մասնակից պետությունները դատապարտվում են ցանկացած քարոզչություն և բոլոր այն կազմակերպություններին, որոնք հիմնված են մի ռասայի կամ մաշկի որոշակի գույն կամ էթնիկական ծագում ունեցող անձանց խմբի գերազանցության գաղափարների կամ տեսությունների վրա կամ որոնք փորձում են արդարացնել կամ խրախուսել ռասայական ատելությունն ու խտրականությունը, ինչ ձևով էլ որ դրանք դրսևորվելիս լինեն. նրանք պարտավորվում են ձեռնարկել անհապաղ ու դրական միջոցներ՝ ուղղված նման խտրականության ցանկացած հրահրում կամ իրականացում վերացնելուն ...»:

4-րդ հոդվածն ամրագրում է մի կարևոր պարտավորություն դատապարտելու քարոզչությունը և այն բոլոր կազմակերպությունները, որոնք հիմնված են մեկ ռասայի կամ խմբի գերազանցության գաղափարի վրա: Այս հոդվածի կարևոր մասն այն է, որ այն պարտավորեցնում է պետություններին դատապարտել նաև այնպիսի քարոզչությունը կամ կազմակերպություններին, որոնք փորձում են արդարացնել կամ նպաստել ռասայական ատելությանը:

4-րդ հոդվածն ամրագրում է երեք տեսակի պարտավորություն.

- ա) պատժել ռասիստական գաղափարների տարածումը, ռասայական խտրականության հրահրումը, ռասայական բռնությունը և այլ գործողություններ,
- բ) հայտարարել անօրինական ռասիստական կազմակերպություններն ու քարոզչությունը,
- գ) կանխել պաշտոնատար մարմինների ներգրավումը ռասայական խտրականության մեջ:

7-րդ հոդվածի համաձայն.

«Մասնակից պետությունները պարտավորվում են անհապաղ ու արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել. մասնավորապես՝ դասավանդման, կրթության, մշակույթի և տեղեկատվության բնագավառներում ռասայական խտրականության հանգեցնող նախապաշարմունքների դեմ պայքարի, ազգերի և ռասայական կամ էթնիկական խմբերի միջև փոխըմբռնման, հանդուրժողականության ու բարեկամության խրախուսման, ինչպես նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի, Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին Միավորված ազգերի

կազմակերպության հոչակագրի և սույն Կոնվենցիայի նպատակներն ու սկզբունքները հանրամատչելի դարձնելու նպատակով»:

Այսպիսով, Ադրբեջանն ունի Կոնվենցիայից բխող հետևյալ պարտավորությունները՝ արգելել և պատժել տարբեր լրատվական կազմակերպությունների և ՋԼՄ-ների կողմից իրականացվող ռասայական խտրականության ակտերը, և արդյունավետ հաստատել այնպիսի մթնոլորտ, որը համատեղելի է Կոնվենցիայի առարկայի և նպատակների հետ, այսինքն՝ խթանել հանդուրժողականությունը, տարբեր խմբերի միջև փոխըմբռնումը և խաղաղ գոյակցությունը: Ի թիվս այլնի, հանդուրժողական մթնոլորտի ստեղծման պարտավորությունը ներառում է քայլեր կրթության և ուսուցման ոլորտում, այսինքն՝ երիտասարդ սերնդին կրթել հանդուրժողականության և մարդասիրության ոգով, ինչպես նաև կանխել տարբեր անհատների և խմբերի կողմից այլ խմբերի դեմ քարոզչություն իրականացնելը և այլն: Սակայն, ինչպես վկայում են տարբեր օրինակներ, Ադրբեջանը գործնական ոչ մի քայլ չի ձեռնարկել Կոնվենցիայի 4-րդ և 7-րդ հոդվածների համաձայն իր պարտավորությունները կատարելու համար:

Ադրբեջանում ՋԼՄ-ները և համացանցը հիմնականում վերահսկվում են իշխանությունների կողմից և նրա գրաքննության տակ են: Այս փաստը թույլ է տալիս մեզ գալ այն եզրակացության, որ ՋԼՄ-ներում արտահայտվող ատելությունը, թշնամությունը, ռասիզմը և այլատյացությունն իրականացվում են առնվազն համապատասխան մարմինների իմացությամբ և թույլտվությամբ, ինչն ավելին քան բավական է ՋԼՄ-ների արարքները պետությանը վերագրելու համար: Ճնշված մամուլը, քաղաքական բազմակարծության արգելումը հանդիսանում են բոլորովին ոչ ժողովրդավարական արժեքներ պետության համար, ինչը թույլ չի տալիս մարդկանց կառավարության տեսակետների հետ չհամընկնող տեսակետներ ունենալ:

Բացասական մթնոլորտի, հայերի դեմ ռասիզմի և ռասային խտրականության մասին վկայում են ՋԼՄ-ներում առկա բազմաթիվ հայտարարություններն ու ելույթները: Մասնավորապես՝ համացանցը լի է հոդվածներով, հայտարարություններով, պատմություններով, նորություններով և այլ նյութերով, որոնց միակ նպատակը Հայաստանի և ընդհանրապես հայերի նկատմամբ ատելության և թշնամանքի տարածումն է: Դա պահպանում և մեծացնում է հայերի դեմ հասարակության մեջ բացասական մթնոլորտի պահպանումը՝ մշտապես հրահրելով ատելություն նրանց դեմ: Համացանցում հակահայկական ռասայական քարոզչության դեպքերն ու օրինակները ամփոփված են ստորև:

Հայերի նկատմամբ ատելություն սերմանող քարոզչությունը, մասնավորապես, պետության և անկախ հեռուստատեսության արդյունքն է: Դա իր հետագա զարգացումն է ունենում նաև դպրոցներում: Հայերին անվանելով «սև հագուստով անհավատներ»՝ հինգերորդ դասարանի դասագիրքը ներկայացնում է հայերին որպես այն բոլոր աղետների աղբյուր, որոնք պատահել են ադրբեջանցիների հետ պատմության ընթացքում:

Ադրբեջանում երեխաներին հայերի նկատմամբ ռասիստական ոգով կրթելու այլ օրինակների մասին վկայում են տարբեր դեպքեր: Օրինակ՝ հատուկ կայքէջի գոյությունը, որը նվիրված է բացառապես հայերի դեմ թշնամանքի և ատելության հաստատմանը:

Նշված աղբյուրը պարունակում է պատմություններ, հեքիաթներ, երգեր, դասագրքեր և այլ կրթական նյութեր, որտեղ հայերը ներկայացված են որպես բացասական, չար, կեղտոտ, խորամանկ և վտանգավոր անձինք, ինչը անխուսափելիորեն սերմանում է հիմնարար ատելություն և թշնամանք ադրբեջանցի երեխաների մոտ ամբողջ ժողովրդի դեմ:

Հայերի դեմ ատելությունը ներկայացված է նաև «աֆորիզմների», «ասույթների» մեջ, որոնք ստեղծված են Հայաստանի և հայերի նկատմամբ ատելությունը հաստատելու և խորացնելու նպատակով: Նման աֆորիզմներից մեկը, որպես օրինակ. «Հայաստանը չունի ուժ, այն դրա փոխարեն ունի բռնություն», «Ուխտադրժությունը Հայաստանի ազգային արհեստն է», «Շատ հայեր նույնիսկ պատրաստ են ինքնասպան լինել, որ աշխարհը հավատա ցեղասպանությանը», «Մեկ անգամ հոչակելով բռնությունը՝ որպես իր մեթոդ, Հայաստանը անխուսափելիորեն պետք է ընտրեր սույրը՝ որպես սկզբունք», «Ամենավտանգավոր հայերը նրանք են, ովքեր աղոթում են ասպծուն» և այլն:

2012 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ադրբեջանական լրատվական պորտալ «Kultura.az»-ը հրապարակել է հատված «Կովկասյան օրեր» գրքից, որը հիմնված է հեղինակ Բանինի՝ ֆրանս-ադրբեջանական գրողի ինքնակենսագրության վրա: Հոդվածը վերնագրված է հետևյալ կերպ. «Մեր մանկության սիրելի խաղը «հայերի կոտորածն» էր և մեր ընկեր Թամարի խոշորանգումը»: Հրապարակված մասում նշվում է ադրբեջանցի հասակակիցների կողմից հայ երեխայի՝ Թամարի նկատմամբ ռասիստական, վիրավորական և նվաստացուցիչ վերաբերմունքի մասին: Հենց ինքը՝ հեղինակը, այդ վերաբերմունքը բնորոշում է որպես «ռասիստական»: Ակնհայտ է, որ հոդվածի նպատակը հայերի դեմ ատելություն և թշնամանք տարածելն է, և, մյուս կողմից, ցույց է տալիս ընդհանրապես հայերի դեմ խորապես արմատավորված ատելությունը:

Հայերի դեմ ատելության մեկ այլ արտահայտման մասին վկայում է հոդվածը, որը վերնագրված է հետևյալ կերպ. «Ի տարբերություն Ադրբեջանի, Վրաստանը պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ քայլեր Հայկական վարակի դեմ կարանտին հաստատելու համար»: Հոդվածում հայերը պատկերված են որպես վարակ, և ընթերցողը զգուշացվում է, որ անհրաժեշտ է պայքարել վարակի դեմ, այսինքն՝ հայերի:

www.vesti.az լրատվական պորտալում հրապարակված հարցազրույցում վրացի պատմագիտության պրոֆեսոր Գուրամ Մերիուլիան Հայաստանը բնորոշել է որպես «քաղցկեղի ուռուցք», որը պետք է հեռացվի Հարավային Կովկասից:

Նույն կայքի կողմից հրապարակված նյութի մեկ այլ մասում հեղինակը համեմատում է հայերին շնագայլերի հետ և ընդգծում է «շողոքորթ», «վախկոտ», «նվաստ», «ստոր» հատկանիշները՝ դրանցով պիտակավորելով հայերին:

Մի շարք հոդվածներում հայերի նկատմամբ դրական վերաբերմունքը ծաղրի առարկա է դառնում և ընդգծվում է, որ Ադրբեջանի բոլոր դժբախտությունները, խնդիրները գալիս են հայերից, և այդ բոլոր հրապարակումներն արվում են հայերի դեմ թշնամանք առաջացնելու կամ խորացնելու նպատակով:

day.az-ը հրապարակել է մի հոդված, որտեղ «Yeni Azerbaijan» կուսակցության գործադիր քարտուղարի տեղակալ Սիրավուշ Նավրուզովը շատ բացասական է գնահատել մարդու աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության ակտիվիստներին և իր գնահատականը կապել է նրա հետ, որ որոշ ակտիվիստներ ունեն որոշ չափով հայի արյուն:

Հրապարակումների մեկ այլ շարքում նշում են և ամոթանք են տալիս այն ադրբեջանցիներին, որոնք ինչ-որ կապ ունեն հայերի հետ: Օրինակ՝ մի հոդված հայտարարում է, որ պարզել է, որ ադրբեջանի խորհրդարանի պատգամավորներից մեկի տատիկը հայ է, կամ մի ռազմական գործչի ամոթանք է տրվում նրա համար, որ իր կինը հայ է, կամ մի ադրբեջանցի արտիստ հանրային կերպով բարոյական խրատի է ենթարկվում հայ երգչի նվագակցությամբ մուղամ (ադրբեջանական ազգային երգ) կատարելու համար:

Նշված հրապարակումների մեծամասնությունը նպատակ ունեն արատավորել տվյալ անհատի համբավը: Որոշ դեպքերում նման հրապարակումների զոհերը հանդես են գալիս իրենց հայկական ծագումը կամ հայերի հետ կապը հերքող հայտարարություններով: Օրինակ, Ադրբեջանի խորհրդարանի անդամ Գյուլար Ահմեդովայի հետ հարցազրույց է հրապարակվել, որտեղ տիկին Ահմեդովան պատմում է իր տատիկի մասին՝ շեշտելով նրա ադրբեջանական ծագումը: Ավելին, նա պատմում է իր մանկությունից մի պատմություն, որում իր մայրը զգուշացնում է իրեն լինել զգույշ հայ երեխաների հետ խաղալիս՝ կոչելով նրանց «օձեր»: Խորհրդարանականը ավարտում է իր հարցազրույցը՝ ասելով, որ, մեծանալով ինքը եկել է նույն եզրակացության, ինչ իր մայրը. *«Երբ ես մեծացա՝ հասկացա, որ նրանք իսկապես փոքր օձեր են, և օձերը միշտ օձ են մնում»:*

Եվ հակառակը, համացանցում և մամուլում հրապարակումները գովաբանում են այն ադրբեջանցիներին, որոնք դրսևորել են հիմնական ադրբեջանական հասարակությանը հարիր հակահայկական վերաբերմունք: Օրինակ՝ մի հոդված գովաբանում է ադրբեջանցի երգչին, ով հրաժարվել է հանդիպել մի թուրք հայտնի երգչի, քանի որ վերջինիս ամուսինը հայ է:

Ադրբեջանյան ԶԼՄ-ները պահանջել են արգելել թուրքական արտադրության բաճկոնների վաճառքը, քանի որ դրանց գույները հայկական դրոշմ են հիշեցնում, որից հետո վաճառողները սկսեցին հեռացնել այդ բաճկոնները վաճառասեղաններից:

Այսպիսով, ինչպես վերը նկարագրված է, ադրբեջանական լրատվամիջոցները լի են հայերի նկատմամբ ատելությամբ, ռասիզմով և այլատյացությամբ: Մեջբերված նյութերը ներկայացնում են համացանցում առկա նյութերի և հոդվածների միայն մի մասը:

Հոդվածները, հարցազրույցները, հայտարարությունները, տեսակետները ներկայացնում են ընդհանուր բացասական մթնոլորտը, որն առկա է հասարակությունում: Ինչպես նկարագրված է վերը, Ադրբեջանի նախագահի ատելության խոսքն ու ելույթները լարում են հասարակությանը:

Դիտարկված արարքների մեծ մասը, թեև իրականացվել է մասնավոր անհատների և տարբեր կազմակերպությունների կողմից, փաստացի վերագրելի են Ադրբեջանական Հանրապետությանը: Այսպես, համաձայն Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի պետության պատասխանատվության մասին հոդվածների՝ արարքը պետք է *«ըստ միջազգային իրավունքի համարվի պետության կողմից կատարված, եթե և այնքանով, որքանով պետությունը ճանաչել և ընդունել է արարքը, որպես իրենը»*: Այս կանոնը կիրառվել է Արդարադատության միջազգային դատարանի կողմից 1980 թվականի Միացյալ Նահանգների դիվանագիտական և հյուպատոսական անձնակազմը Թեհրանում գործով որոշման մեջ, որը վերաբերում էր Իրանի պատասխանատվությանը՝ զինյալների կողմից ԱՄՆ-ի դիվանագիտական տարածքը շրջափակելը և անձնակազմին պատանդ վերցնելը չկանխելու համար:

Այդ գործով Իրանը պատասխանատու ճանաչվեց ոչ միայն դիվանագիտական տարածքների պաշտպանությունը ձախողելու համար, այլ, ինչպես նշեց Արդարադատության միջազգային դատարանը, նաև նրա համար, որ զինյալների արարքները հավանության էին արժանացել *«Իրանի պետական մարմինների կողմից, և որոշումը պահպանել դրանք, վերափոխեցին դեսպանատան շարունակական օկուպացիան և անձնակազմին պատանդ պահելը պետության կողմից իրագործվող արարքի»*: Հավանությունն իր արտահայտումն է ստացել Իրանի մի շարք մարմինների կողմից և կրոնական առաջնորդ Այթոլլահ Խոմեյնիի կողմից արված մի շարք հայտարարություններում, ով մասնավորապես ասել է. *«Իրանի ժողովուրդը թույլ չի տա ազատ արձակել [պատանդներին]»*:

Այս կոնկրետ դեպքում, Ադրբեջանի բարձր քաղաքական առաջնորդների կողմից ատելության խոսքը վկայում է, որ անհատների և կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ռասիստական և այլատյաց արարքները, թեև վերջիններս մասնավոր են, հանդիսանում են Ադրբեջանի կողմից կատարված արարքներ: Հետևաբար, ակնհայտ է, որ Ադրբեջանը խախտել է Կոնվենցիայի 4-րդ և 7-րդ հոդվածներով սահմանված իր պարտավորությունները:

IV. 2016 թ. ԱՊՐԻԼԻ 2-5-Ի ԴԵՊՔԵՐԸ²⁸

Վերլուծության են ենթարկվել Արցախի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցները և, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հենց վերջինիս կողմից է ամբողջությամբ և համակողմանիորեն իրականացվել փաստահավաք առաքելություն, իսկ դրա արդյունքը հանդիսանում է առավել ամբողջական և համակարգված տեղեկատվություն պարունակող փաստաթուղթ, որպես աղբյուր հիմնականում օգտագործվել է նշված զեկույցներում տեղ գտած տեղեկատվությունը, ինչպես նաև ՋԼՄ-ներում կատարված հրապարակումները:

2016 թվականի ապրիլի 2-5-ը Ադրբեջանն իրականացրել է զինված հարձակում Արցախի Հանրապետության տարածքի վրա՝ խախտելով միջազգային հարաբերություններում ուժի օգտագործումն արգելող նորմերը, և բացահայտ ոտնահարել է միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերը: Հարձակման հիմնական թիրախ է դարձել սահմանամերձ և խորը թիկունքում գտնվող քաղաքացիական բնակչությունը: Ադրբեջանական բանակն իր զինանոցում գտնվող բազմաթիվ զինատեսակներից («ՄՄ-21» (Գրադ) տիպի հրթիռահրետանային կայանք և «Սմերչ» համազարկային կրակի ռեակտիվ համակարգ, ամենատարբեր տրամաչափի հրետանային միջոցներ (այդ թվում՝ 152մմ հրանոթներ), SOU-1Ա «Սոլնցեայոկ» ծանր հրանետային համալիր, ՄԻ-24 գրոհային ուղղաթիռներ, տանկեր ու այլ կարգի զրահատեխնիկա, գրոհային անօդաչու թռչող սարքեր) հրթիռահրետակոծման է ենթարկել Արցախի մի շարք բնակավայրեր, որի հետևանքով զոհվել ու վիրավորվել են խաղաղ բնակիչներ, այդ թվում երեխաներ, կանայք և ծերեր: Անվտանգության խնդիրներից ելնելով՝ տարհանվել են Թալիշ, Մատաղիս, Մարտակերտ բնակավայրերի խաղաղ բնակիչները: Ադրբեջանական բանակի կողմից Արցախի խաղաղ բնակչության դեմ կատարված վայրագությունների ու անմարդկային բռնարարքների ապացույցները բազմաթիվ են:

Արցախի Հանրապետության դեմ Ադրբեջանի իրականացրած ագրեսիան խաղաղության և մարդկության դեմ ուղղված միջազգային հանցագործություն է:

Նույն օրերին ադրբեջանական ագրեսիայից Արցախի խաղաղ բնակչությանը պաշտպանելու հարվածն իր վրա է վերցրել Արցախի Հանրապետության Պաշտպանության բանակը, որը ձեռնարկել է հնարավոր միջոցները՝ կասեցնելու ռազմական լայնածավալ հարձակումը:

Դեպքերը՝ ժամանակագրական հաջորդականությամբ.

²⁸ Սույն կարծիքի նպատակներով քննարկման առարկա են հանդիսանալու Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից 2016թ. ապրիլի 2-5-ն Արցախի դեմ զինված հարձակման շրջանակներում Թալիշ գյուղում թվով երեք խաղաղ բնակչի սպանության ու նրանց դիակների խեղման, ինչպես նաև Արցախի ՊԲ զինծառայողների նկատմամբ խոշտանգումների և զինծառայողների դիակների խեղման դեպքերի իրավական որակումը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից:

• **Ապրիլի 1-ի լույս 2-ի գիշերը** ադրբեջանական կողմը Արցախի նկատմամբ սկսել է լայնածավալ հարձակողական գործողություններ, կիրառել է իր զինանոցում եղած ռազմական տեխնիկայի գրեթե բոլոր հնարավոր տեսակները:

Ժամը 10:00-ի սահմաններում Արցախի պաշտոնական աղբյուրները հայտնել են, որ ադրբեջանցիների կողմից խաղաղ բնակավայրերի հրթիռակոծության հետևանքով Արցախի Մարտունու շրջանի Ջորավան գյուղում զոհվել է 12-ամյա Վաղինակ Թաթուլի Գրիգորյանը, ևս երկու երեխա վիրավորվել են և տեղափոխվել հիվանդանոց:²⁹

• **Ապրիլի 3-ին՝** ժամը 06:00-ից սկսած, առաջնային գծի հարավային ուղղությամբ Ադրբեջանի զինված ուժերը հրթիռահրետանային միջոցների և զրահատեխնիկայի կիրառմամբ շարունակել են ագրեսիվ ռազմական գործողությունների վարումը:

Ադրբեջանական կողմը ապրիլի 3-ին հայտարարություն է տարածել, թե իբր միակողմանի դադարեցնում է կրակը, սակայն շարունակել է մարտական գործողությունները և Մարտակերտի խաղաղ բնակիչների հրետակոծումը:³⁰

• **Ապրիլի 3-ի լույս 4-ի գիշերը** շփման գծի ողջ երկայնքով ադրբեջանական կողմը ականանետներով ու հրանոթներով շարունակել է արկակոծել ՊԲ առաջնային դիրքերն ու մերձակա հայկական բնակավայրերը: Առավոտյան՝ ժամը 07:00-ի սահմաններում, առավել ինտենսիվ հրետակոծություններ են սկսվել շփման գոտու հարավարևելյան և հյուսիսարևելյան ուղղություններով:³¹

Ադրբեջանական զինված ուժերի հսկողության ներքո հայտնվել են ընդհանուր թվով 31 անձ կամ անձանց մարմիններ, որոնցից 26-ի նկատմամբ ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից կատարվել են պատերազմական հանցագործություններ. նրանք խոշտանգվել են, սպանվել կամ նրանց մարմիններն անարգվել են (*ինչը հանդիսանում է պատերազմական հանցագործության տեսակ՝ մարդկային արժանապատվության դեմ ուղղված գործունեություն*): Ընդ որում, այդ հանցանքները կրել են համակարգված և կազմակերպված բնույթ, քանի որ կատարվել են բոլոր երեք աշխարհագրական ուղղություններով ապրիլի 2-ին արցախյան կողմի անձանց նկատմամբ հսկողություն հաստատած բոլոր ադրբեջանական զինվորական ստորաբաժանումների կողմից:³²

Մասնավորապես՝ Թալիշում 3 անգլեն քաղաքացիական անձանց նկատմամբ կատարվել է սպանություն և մարմինների անարգում, ծեր կնոջ նկատմամբ՝ նաև խոշտանգում, ինչը հաստատվում է փորձագետի եզրակացությամբ:

²⁹ <https://russian.rt.com/article/156800>, <http://razm.info/81666>

³⁰ <http://razm.info/81645>, <http://www.civilnet.am/news/2016/04/03/martakert-karabakh-frontline-escalation/289868>

³¹ <http://razm.info/81727>

³² Ադրբեջանական զինված ուժերի հսկողության ներքո հայտնված անձանց կամ նրանց մարմինների նկատմամբ կատարված հանցագործությունների մասին առանձին-առանձին առավել մանրամասն խոսվում է Արցախի Հանրապետության Մարդու իրավունքների պաշտպանի երկրորդ միջանկյալ զեկույցում: Տե՛ս http://ombudsnkr.am/en/docs/Report_PUBLIC.pdf%20, էջեր 9-24

Բացի այդ, առկա է երկու զինձառայողների գլխատման դեպք, որոնցից առաջինը՝ մահացած վիճակում է եղել: Գլխատումը կատարվել է ողջ մնացած զինձառայողի ներկայությամբ:

Մյուս զինձառայողը գլխատվելիս ողջ է եղել:

Վ.ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ

Խաղաղ բնակչության (քաղաքացիական անձանց), ռազմագերիների, այն կոմբատանտների, ովքեր զենքը վայր են դրել կամ դադարել են պատերազմական գործողություններին մասնակցելուց հիվանդության, վիրավորվելու, բռնվելու կամ ցանկացած այլ պատճառով, սպանությունը ճանաչված է որպես միջազգային հանցագործություն (պատերազմական հանցագործություն)՝ միջազգային սովորութային իրավունքի համաձայն: Մասնավորապես՝ դրանք որպես պատերազմական հանցագործություն են ճանաչվել Նյուրեմբերգի ու Տոկիոյի ռազմական տրիբունալների ու բազմաթիվ ազգային դատարանների կողմից, ինչպես նաև ամրագրված են որպես պատերազմական հանցագործություն նախկին Հարավսլավիայի միջազգային քրեական տրիբունալի և Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրություններում և աշխարհի պետությունների գերակշռող մասի քրեական օրենսդրությունում:³³ Նման արարքները նաև հանդիսանում են միջազգային մարդասիրական իրավունքի ու մասնավորապես 1949 թ. IV Ժնևյան կոնվենցիայի (հ. 147), Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածի ու 1977 թ. Առաջին ու Երկրորդ արձանագրությունների (համապատասխանաբար հ. 75-2-ա ու հ. 42-ա) կոպիտ խախտում³⁴:

Ադրբեջանի զինուժի կողմից Թալիշ գյուղում երեք քաղաքացիական անձինք սպանվել են զինված գործողությունների իրականացման վայրից զգալի հեռավորության վրա, և այդ սպանություններն ակնհայտորեն իրականացվել են թիրախավորված կերպով ու առանց որևէ ռազմական անհրաժեշտության: Ուստի, դրանք ենթակա են որակման որպես մարդասիրական իրավունքի կոպիտ խախտում հանդիսացող խաղաղ բնակչության (քաղաքացիական անձանց) սպանություն և հետևաբար՝ պատերազմական հանցագործություն: Զուգահեռաբար այս արարքները խախտում են Ադրբեջանի պարտավորությունները մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի ոլորտում՝ կյանքի իրավունքի մասով:

Նմանապես, կիրառելի կոնվենցիոն ու սովորութային նորմերի համաձայն միջազգային մարդասիրական իրավունքի լուրջ խախտում ու պատերազմական հանցագործություն է հանդիսանում նաև նման անձանց նկատմամբ խոշտանգումն ու ոտնձգությունը մարդկային արժանապատվության նկատմամբ. մասնավորապես՝ վիրավորական և նվաստացուցիչ վերաբերմունքը:³⁵ Նման արարքները խախտում են

³³ ICC Statute, Article 8(2)(a)(i) & (c)(i); ICTY Statute, Article 2(a); ICTR Statute, Article 4(a); Statute of the Special Court for Sierra Leone, Article 3(a) (ibid., § 677); Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law: Volume 1, Rules, Cambridge University Press, 2005, pp. 311-314

³⁴ Այն, որ Ադրբեջանը չի վավերացրել Ժնևյան կոնվենցիաների արձանագրությունները, որևէ կերպ չի ազդում համապատասխան որակման վրա, քանի որ խնդրի առարկա նորմերը հանդիսանում են սովորութային իրավունքի կողմնակցի, տես՝ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), merits, ICJ Reports 1986, § 218

³⁵ International Military Tribunal Charter (Nuremberg), Article 6(b), 1949 Geneva Conventions (I, II, III, IV), common Article 3; Geneva Convention (I) on Wounded and Sick in Armed Forces in the Field for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed

«մարդասիրության տարրական նկատառումները»՝ մարդասիրական այն նվազագույն պահանջները, որոնք պետք է պահպանվեն բոլոր ու ցանկացած իրավիճակում³⁶:

Միջազգային իրավունքում խոշտանգում է ճանաչված ցանկացած գործողություն, որի միջոցով մարմնական կամ մտավոր, ցանկացած բնույթի խտրականության վրա հիմնված որևէ պատճառով պետական պաշտոնատար անձը կամ պաշտոնապես հանդես եկող այլ մարդ, կամ նրանց հրահրմամբ և գիտությամբ կամ լռելյայն համաձայնությամբ որևէ անձի մտածված կերպով հասցնում է ուժեղ ցավ կամ տառապանք³⁷: Տվյալ դեպքում փաստական համատեքստից ակներևույթ է, որ համապատասխան անձինք խոշտանգումների են ենթարկվել սուս կրեցնց ազգային պատկանելության, այսինքն՝ խտրականության վրա հիմնված պատճառով: Ուստի ադրբեջանական զինուժի համապատասխան արարքները միանգամայն հանդիսանում են խոշտանգում ըստ միջազգային իրավունքի, և ենթական են որակման որպես մարդասիրական իրավունքի կոպիտ խախտում ու միջազգային հանցագործություն:

Դիակների խեղումը միջազգային իրավունքում ճանաչված է որպես «մարդկային արժանապատվության դեմ ոտնձգություն» տեսակի պատերազմական հանցագործություն (տես, օրինակ՝ Միջազգային Քրեական Դատարանի կանոնադրության հ. 8-b-xxi և 8-c-ii) և միջազգային մարդասիրական իրավունքի խախտում (մասնավորապես՝ Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածի, ինչպես նաև *a fortiori* Հաագայի կոնվենցիայի (X) 16-րդ հոդվածով, Ժնևյան I Կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածով, Ժնևյան II Կոնվենցիայի 18-րդ հոդվածով, Ժնևյան IV Կոնվենցիայի 16-րդ հոդվածով, I Արձանագրության 34-րդ հոդվածով ու II Արձանագրության 8-րդ հոդվածով սահմանված արգելքների խախտում):

Նույնիսկ Ադրբեջանը դեռ 1993 թ. ներքին գործերի նախարարի մակարդակով ընդունել է, որ զոհված հակառակորդների դիակները չի կարելի խեղել³⁸: Համապատասխանաբար, Թալիշ գյուղում սպանված խաղաղ բնակիչների, ինչպես նաև ԼՂՀ ՊԲ զինճառայողների դիակների խեղումը Ադրբեջանի զինուժի կողմից հանդիսանում է պատերազմական հանցագործություն և միջազգային մարդասիրական իրավունքի խախտում: Չուգահեռաբար այս արարքները խախտում են Ադրբեջանի պարտավորությունները մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի ոլորտում՝ դաժան ու անմարդկային վերաբերմունքի արգելքի մասով³⁹:

Forces in the Field, 1949, Article 12, Article 50; Geneva Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, 1949, Article 12, Article 51; Geneva Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, 1949, Article 17, Article 87, Article 89, Article 130; Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Article 32, Article 147; ICC Statute, Article 8(2)(a)(ii) and (iii) and (c)(i), Additional Protocol I, Article 75(2); Additional Protocol II, Article 4(2); ICTR Statute, Article 4(a) and (e); Statute of the Special Court for Sierra Leone, Article 3(a) and (e); Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law: Volume 1, Rules, Cambridge University Press, 2005, pp. 315-318

³⁶ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), merits, ICJ Reports 1986, § 218; ICTY, Kunarac case, Judgement, 22 February 2001, §§ 466, 883, 886 and 888; ICTY, Furundzija case, Judgement, 10 December 1998, §§ 137-139, Part IX.

³⁷ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Article 1

³⁸ Azerbaijan, Ministry of the Interior, Command of the Troops of the Interior, Order No. 42, Baku, 9 Jan. 1993, § 5.

³⁹ *Stu, օրինակ՝ Elberte v. Latvia* (Application no. 61243/08), ECHR Judgment, 13 January 2015 (final: 13/04/2015), §§ 133-143

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄՆԵՐ

❖ Ադրբեջանական Հանրապետության կողմից ռասայական խտրականության քաղաքականությունն ապացուցվում է հետևյալ ուղղություններով.

(1) Ադրբեջանում հայերի նկատմամբ ընդհանուր առմամբ բացասական միջավայրի և թշնամության առկայությունը՝ հղում անելով ռասիստական մոտեցման առկայությունը փաստող պատմական վերաբերելի նախադրյալներին,

(2) Ադրբեջանի նախագահի և պետական իշխանության այլ մարմինների կողմից ատելություն սերմանող խոսք հնչեցնելու դեպքերը,

(3) համացանցի և ԶԼՄ-ների միջոցով թշնամության քարոզչությունը,

(4) մարդու իրավունքների բացահայտ խախտումները՝ հիմնված ռասայական խտրականության վրա,

(5) Ադրբեջանի տարածքում հայերի մշակութային ժառանգության ոչնչացումը:

Վերոթվարկյալները հանդիսանում են համատարած, այն է՝ Ադրբեջանում հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներում, ծանր հակահայկական միջավայրի և քաղաքականության առկայությունը փաստող միավորված ապացույցներ:

Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի ներկայացված խախտումները բավարար են նշելու, որ Ադրբեջանական Հանրապետությունն իրականացնում է համաձայնեցված, լավ կազմակերպված և կայուն ռասայական խտրականության քաղաքականություն հայերի դեմ:

Այս ամենը հակասում է Կոնվենցիայով սահմանված պետության պարտավորություններին: Մասնավորապես՝ Ադրբեջանի իշխանությունների վերը նշված հայտարարություններն ու գործողությունները հստակ կերպով խախտում են Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածը, համաձայն որի *«Մասնակից պետությունները դատապարտում են ցանկացած քարոզչություն... որոնք փորձում են արդարացնել կամ խրախուսել ռասայական ատելությունն ու խտրականությունը, ինչ ձևով էլ որ դրանք դրսևորվելիս լինեն. նրանք պարտավորվում են ձեռնարկել անհապաղ ու դրական միջոցներ՝ ուղղված նման խտրականության ցանկացած հրահրում կամ իրականացում վերացնելուն»*: Դրանք նաև խախտում են 4-րդ հոդվածի (գ) մասում սահմանված հատուկ կանոնը, որը նախատեսում է, որ Կոնվենցիային մասնակից պետությունները *«պետական իշխանության ազգային կամ տեղական մարմիններին կամ պետական հաստատություններին չեն թույլատրում խրախուսել կամ հրահրել ռասայական խտրականություն»*:

Ադրբեջանի բարձր քաղաքական ղեկավարության կողմից հայերի և Հայաստանի Հանրապետության դեմ էթնիկ ատելություն հրահրող հայտարարությունները խախտում են Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածով սահմանված

պոզիտիվ պարտավորությունները. մասնավորապես՝ ընդհանուր պարտավորությունը՝ «դատապարտել ռասայական խտրականությունը», ընդհանուր պարտավորությունը՝ «անհապաղ, բոլոր հնարավոր եղանակներով վարել բոլոր ռասաների միջև փոխըմբռնմանը նպաստող քաղաքականություն», ինչպես նաև նույն հոդվածի (ա) մասում սահմանված հատուկ պարտավորությունը՝ ապահովել, որ «պետական բոլոր մարմիններն ու հաստատությունները, ինչպես ազգային, այնպես էլ տեղական, կգործեն այդ պարտավորությանը համապատասխան»:

❖ Ապրիլյան պատերազմի մասով ամփոփելով՝ հարկ է ընդգծել, որ Ադրբեջանի զինուժը խաղաղ բնակչության ու զինվորականների հանդեպ թույլ է տվել միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերի լուրջ խախտումներ, որոնք նաև ենթակա են որակման որպես պատերազմական հանցագործություններ: Խոսքը, մասնավորապես, քաղաքացիական անձանց ու պատերազմական գործողություններին մասնակցությունը դադարեցրած զինվորականների սպանությունների, ինչպես նաև խոշտանգումների ու դիակների խեղման դեպքերի մասին է:

❖ Արցախի ժողովրդի իրավական պահանջի մասով հարկ է ևս մեկ անգամ նշել, որ Արցախի ժողովուրդն իրականացրել է իր ինքնորոշման իրավունքը միջազգային իրավունքի համաձայն, և Ադրբեջանը չի կարող այդ իրավունքի իրականացմանն առարկել տարածքային ամբողջականության կամ *uti possidentis* սկզբունքների հիման վրա: Միաժամանակ Ադրբեջանի հայատյաց քաղաքականությունը բացառում է Արցախի հայությանը որևէ եղանակով Ադրբեջանի իրավագործության ներքո բերելու հնարավորությունը, ու ևս մեկ անգամ հաստատում է Արցախի ինքնորոշման այլընտրանք չունեցող բնույթը: